030966

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्वितीयकांड २

॥ ...वदि... ॥

॥ माध्यंदिनशातपव प्रातिशाख्यं ६६

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

॥ द्य ॥ ॥ ॐ नमो गणेशाय ॥ ॥ ॐ स यद्वा इतश्चेतश्च ॥ अथ प्रथमेयमध्याय आधानब्राह्मणं । यद्य
पि मंत्रक्रमा हिंडपिन यज्ञस्यानंतरं ... ब्राह्मणतो न कृतेन निरूपणं तथापि विदस्य नावस्था
पश्चिन्तु यावस्या वादर्थी विधानाद्याधानब्राह्मणमेवानंतरं प्रवृत्तं । तत्र चाधानेतस्माद्ब्राह्मणो
वसंतइत्यादीनि त्रीणि तस्माद्यदि वैनं कदाच यज्ञउपनमेदित्येतच्च । एषां च संबंधी गार्हपत्या
संगतिकर्माणि विहितानि वेत सिद्धाः सत्यं तेषु उत्पत्यपायआधानं विधाय इत्येष संबंधः
अच्छिद्रवतंतु ... वसा गंधर्वलोकादाहृतो — संबंधः । अवरोपियत्रैवैप्रजापतिः प्रजाः सस्
... परस्कृतेद्वा एतस्मादंतकान्यो संवत्सराद्धिमुच्यते अग्निहोत्रादीनि विकीर्य ॥१
मा ... स्यां ... वायाम शिथिलायाम ग्नीआदधत प्रजापतिना व्यादधात । एषचाप्याधादव
ताहीनां अग्नीनां प्राजापत्ये वयोनिःतद्विशेषाइतरेतरेषां च योयमाधीयमाने तयोर्श्च ... त
न कर्माणि ... वा ... उत्तमेव मार्गं प्रतिपद्यात । यथा गंधर्वा यथा विद्या गंधर्वाणामेवे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

५८

मीनाधवत यधिक्रत्याहानस्मा... इत्यादि। आधानं कर्माग न्तृताहवनीयादि इत्यर्थ
वोप्रयोजनवद्भिः प्रयोजनानां संस्कारादीनां प्र... नवतीति दैनगवृतसंस्कार ब्राह्मण
मतत॥ ॥तत्र सयद्वा इतश्चेतश्चेतिसं ...रशाहु निर्वे रनी। यद्यस्मादितश्चउदकादिसं धातू
तदेवं यथा यत्र न व ति तदेतः संचरति। तस्य स्वाराणां संस्कारत्वं संनियतइतिसंस्कारा इत्यर्थः॥
पत्रपत्रा मेनची को। नि गतैश्चि विनन उदकादिसंमनरत्ययैः कृत्स्नं वत्यो। अतएव वक्नाहु
सवत्रादकादावयम्न्यंगोदृष्टव्यः। घृ विच्छिद्यत एव। यथा स्नु। अग्नेरकीकनी कमपआविवेश
ति। फिरएव अग्नेर्हिरित इति। ऊष शु वनंता: सुमानो ल्वा अकरो तासामूषानुत्वेमकरोदिति॥ ॥२
एवमारन्नूकरेशकरा सुदृष्टव्यं। नयद्मासेवबदि तित्रयाणांप्रयोजनीनतरं। यशसाचयशस्वि
नाफिरएवनयेन मम्निंसमर्द्धयाति। पशुनिरूपैः मिथुनेन चाद्भिस मृद्धोपएतैरुपेतइत्यनि
त्रायण॥ ॥अथोल्लिखति। येषु स्थानेष्वाहवनीयादीनामाधास्यन्‌ नवतितान्युल्लिखति मृदमु
त्किरतीत्यर्थः। उत्तरएतानान्युल्लिखतीति। अथ पज्ञियायामेव पृथिव्यामाधत्तइति...शे

बाकिमर्धमुल्लिखति यदस्याः पृथिव्याः सकाशादनुहरंति। उद्धमयैति। अथानंतरं निः
शल्यापीयज्ञियायां पृथिव्यामाधत्तइतिसंस्कारनिर्वचनं न संस्कारब्राह्मणप्रक्रीनदेशसं
स्कारचा...मतमुल्लेखनविधानं॥ ॥अथाद्भिरभ्युक्षति। प्रकृतवा तानेवादृश्यासंस नू
याः पृथिव्याः सीतारा
यादवास्यामाधत्तेत सर्वां संस्काराना प्नोतीति। वाधिकारणानू...ताः पृथिव्याः सीतारा
यादवास्यामाधत्तेत सर्वान्‌ संस्कारानाप्नोतीति। ...
त्रिवचनात्‌ अन्नं वा आपो इत्यादिना एकप्रयोजनमाहू॥ ॥योषा वा आपइत्यपरो अद्भिर्वा
इदमिरतीयो। अपरेद्भूरूनेवयत्र यत्राग्न्येतेनतसैतः संचरतीति॥ ॥अथ फिरएवं हि
रएयमपि खरस्थाने एव कारो इति पूर्वस्मादयवाक्यशेषादग्निसंकाशे अग्ने रिवससंको
शादीफिरस्यतदिदमग्निसंकाशं न धमवयति न गच्छति। नेतद्धावनं तस्ययुक्तमस्यद्यनिग
स्वचउपकारकइमवादित्यनिप्राय: नकिंचनशीतत्राणाद्दिदिकारात्यतत्॥ तथापि य
शः। यशस्विगुरुतरमन्य: स्युपकारणात्‌ य: किं कारणामा...दयस्याग्नेरेतो यस्मात
...शसैवेममग्निं समर्धयति॥ इति प्रयोज...वेति॥ ॥अथयोषा... असौ द्यौ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सगे एतान्यष्टन्पञ्च [illegible] सोप [illegible] नौ [illegible] वती [illegible] निस
म वधियतिन दन्तकारणानायाञ्जमा [illegible] नेदधोन [illegible] तिष्ठन इत्यादिना [illegible] वारसेन नम
[illegible] त्रिष योजनीनर माहांञ [illegible] करीखं [illegible] खवाम [illegible] मा [illegible] स्थानैं आस्व
चः [illegible] सरैसः॥ अधः [illegible] चित्याना तिष्ठ [illegible] अधः [illegible] सामीपादिरूच्यातत योगे यदि
[illegible] समर्थेता अ [illegible] सर्वेत स्थाः कार्यो [illegible] पयादि [illegible] वा [illegible] नीया [illegible] नालक्षनतान्य त्रापि
[illegible] यानपालि [illegible] अनिशायेन पी बानः [illegible] स्थूलतमाः पुरीष्य इति [illegible] तमा [illegible] रिति [illegible] कार्य छिद्रा
[illegible] पुरी [illegible] मूलः तमहति पुरीष्यः भीमा [illegible] तनश्च पुरीषमित्य [illegible] प्रायः समानं
[illegible] चेति करीष ना [illegible] रेण श्री स्वरूध्यातेः स्यात्॥ ॥अपशाकराः॥ निलीग
त्रीः॥ तो [illegible] नोति [illegible] त्यगतावितियत्॥ तस्य लुक्॥ लुङ् छंदसि द्विचक्रिः॥ अलेलायत्। इतश्चेत
अ [illegible] तीत्यर्थः॥ यथा पुष्करपर्णं। पक्ष्करपर्णे तस्य सा [illegible] निदधियाः॥ अ ॥३
[illegible] नेन सं [illegible] या उपमाने नन्नवतीति [illegible] निपतं पुष्करपर्णी। यथा तत्र लाय
[illegible] नगच्छतिस्म॥
त्यवमा [illegible] मेला [illegible] माक दाचिदं तरित्तति वासिनाद यानुपगच्छतिस्म॥
कदाचिद [illegible] न्व [illegible] सादयानुपगता॥ ॥ नाकोच॥ [illegible] तादयाउक्तवेतः॥ इति

त्यार्थधि

ृताना मात्मान श्वप्रतिध्न। द्दही [illegible] द्धमहेइति॥एतदर्शयति साध
कावस्थायां विदिकौ। रेव कर्म निर्यद्दौ नसाद्दि तादव [illegible] तस्मिन्नुपनान पिपुनः पतिपद्दशमनीत
[illegible] चक्रियत इति॥ ॥न यथाशं॥ प्रसन्नो ना न्याएना [illegible] नेन ६ उक्तं नवनि। यज्ञोदवतानूत [illegible] पां [illegible]
नियतमानस्य नात्मिस्मिन्। अग्निरपि सं नारा श्रयं। स एव वारात्मपाड्रं सीपदा तदूनि॥ ॥ नदाकृ षद्व
नि॥ न्यूनं चतुः लंसीसे नाराणां [illegible] म्भि ध्कु नमधरा त्योमनेन जवतिन त्रप्रयोजनं। न्यूनाद्दवहितु
नाप्रजाः प्रजायंते तपियाण्वहि स्त्रियासुरेनः सि [illegible] निवर्ततइति अनिप्रायः। तच्चतथाक्रियमाणे
श्वः श्रेयसं नवतिश्वः श्वः प्रशक्ततरं नवति [illegible] त्तरान्तय यथा। यज्ञेमिथुना उन्नरे एकः सीनारान
वत्यवमुत्तरो त्तराभिः क्रियाभि र्नित्यानैमित्तिक काम्यानि [illegible] वती नि। यद्यप वर्त्तवे ति। यथा
बहुमवश्चसंपाद्यौ। तद्दनेनाग्निना सीपद्यत इत्यर्थः॥ ॥ तदाक्नैवै॥ विहित व सिंह [illegible] दिकल्पः।
यड़सीनारे। विधि सामर्थ्यात् सं नारप [illegible] उष्टनेरा अय यो नवीति। नसाधितश्चर्मनिःफलमति ॥४
रिक्तं नवतीत्यर्थः॥ ॥इति प्रथमाध्याय स्य प्रथमखाखा [illegible]॥ ॥ इतिकास्वयी॥ नद्दो नच्चा हा णमेतत्।
एताका अग्निनत्रे। आग्नेयाहिता नाधसलोमति न पुंसक बच्छद्दसम्बंधमद्यप्रिलिंगव्यत्ययो द्रष्टव्यः॥ ॥
एकाद्दत्रीणीति॥ ननुशानतिष ज्ञा नृपिपाः रातं किनाः सत्यी यानि उरोहिण्यादीनि आधानन द्दोत्त्रा।

[illegible] नदाप स्तमेतद्विप्ठवनुच्यते॥ [illegible] स्य यस्मान॥ ता [illegible] नेनव्या [illegible] सौसत्र
[illegible] णीकिला श्रयाद्दि [illegible] या [illegible] दव [illegible] त्रताः किल निराति: पारि [illegible] त्ताः पूर्वी दिशमाश्रिताः न
[illegible] स्थानमिदस्त्रविता उन्नरादि उन्नरस्याम्दिशि [illegible] इत्यर्थः। उरः पूर्वस्यां दिशि एता मनश्चामयाने
न [illegible] तः किं अशं अतु खमतद्यो निष्फनेन [illegible]: तः। असुखी नवः असुखायतन्नमि
त्यते। तन्न असुखायतनेन दत्रेया [illegible] मनदनु कारेणासुखाय तन्नमेव स्यादित्याशंक्य
[illegible] आदाने निष्फलेन [illegible] इति॥ ॥ [illegible] बदधीत॥ अग्निर्दिव्या इत्येतासाम [illegible] पुमान्
[illegible] नेननाग्निपुनव [illegible] त्यत्त नक्ष पूर्वोक्तदोषात्र संगः तत श्चनासामपि विकल्पा [illegible] तस्य
निषिद्दत्वात्। [illegible] ननुवराहिण्यादिनक्षत्रे तर विधिनवविकल्पा न निषतिकिंइति [illegible] नि
[illegible] नर्हि निंदाय त्र प्रशंसार्थन इत्युक्ता। त्यवर्षां दोषआशंक्याता। स्वपिनास्त्री त्यव॥ ॥
[illegible] कन [illegible] दोत्र या [illegible] स्य [illegible] मार्गविनू तरचा लिता इत्यर्थः। तोकि
[illegible] न्नि प्रिय स [illegible] सारोहनि॥ एत [illegible] मर्त्यमाहितवंतः [illegible]
[illegible] इति [illegible] ततः अर
[illegible] काम्या [illegible] आदि [illegible]
ननु [illegible] प्रवृत्तौ यमुहव [illegible]
[illegible] नाञ्चाश [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रीआनववतीतिसंबंधेन नगरी [illegible] नावतिः किलमग [illegible]
स्वातिजगामस चायं स्मगोन न सितारानय [illegible] आदि स्यात [illegible] नदा [illegible]
[illegible] शिरः श्रीर्वै शिरः श्रीमदित्यर्थः यस्माच्छ्रीः शिर [illegible] समा [illegible] मतं [illegible] ॥
[illegible] वास्कृश्रुन्नी अयज्ञियैः प्राणशून्यत्वा लौकिकसंबंधवत्तापूर्वनिर्वीर्यमित्य [illegible]
श्राय ॥ [illegible] कारणवा तत्र आहिताग्नयः तदनुकारणानयजमानोपि निर्वीर्यः स्यादिति ॥ ॥ ते
[illegible] ॥ दवत्वा [illegible] विशेषतस्त [illegible] नावति त्वाना [illegible] किंचित्र [illegible] न्यमयज्ञियं निर्वीर्यवाग्नि ॥
[illegible] पूर्वमुपन्यस्तीयस्य सामान्यतो दृष्टेन साहुग्रिः तस्यां निव [illegible] उमित्यन्तिश्रायः ॥ ॥ ५
[illegible] अनृक्षी ॥ [illegible] मितीदक्षा [illegible] इत्यनान्निसीदं [illegible] ना नविंद्रादेव वै त्यंनया
कत [illegible] इत्यस्य यजमानः [illegible] ते [illegible] आधत्ते मं देवाग्न्याधेयं नवति पुरस्तादयएषक्त
उर्यज्ञ एवास्मे यजमा सीनः [illegible] नवति ॥ [illegible] ॥ तद्वान अनुध्यति [illegible] ॥ ५
[illegible] इत्यनिप्राय ॥ ॥ विज्ञायामग्नी ॥ समारूढो
दान शक्ति [illegible] सपद्यत [illegible] यजमानन सह [illegible] इष्टका [illegible]
[illegible] समारोह [illegible] ततः [illegible] इत्ये [illegible] यन सम्हदर्शयति । एककामे
[illegible] इत्ये [illegible]
[illegible] संघात ये [illegible] शाद [illegible] ॥ ॥ इंद्रो [illegible] ॥ सइंद्रो [illegible] मिति
इष्टकानां समा [illegible] संघात ये [illegible] द्राम [illegible] दा [illegible] कम ॥ ॥ इंद्रो ह ॥ सइंद्रो [illegible] मिति

[illegible] वास्मा चिष्टकानां [illegible] द्वाय जगामायत्र [illegible] यो [illegible] नम [illegible] तेव यनाद [illegible] सहो [illegible]
[illegible] आ [illegible] स्ये अर्हं तामिष्टकीयाममर [illegible] ताइत्यावित्य तो [illegible]
[illegible] सन्ना [illegible] वा ॥ [illegible] पतिता विशीर्णाः अग्न्यनुकारणवा
[illegible] काम [illegible] यवशशाद सदृशा [illegible] पतिता विशीर्णाः अन्यनुकारणवा
[illegible] अपिव [illegible] ॥ नेदादचाः ॥ [illegible] एवयमनूमयेवयमियत एतावतः बहून् सपत्नान्
[illegible] अवधि [illegible] एतया एकैकयाइष्टकये तिगम्यमानत्वा [illegible] ते वेष्टकां न [illegible] व [illegible] रिति
[illegible] उपक्रमा [illegible] या [illegible] कार्णीयामिष्टकामाह [illegible] सा विज्ञान वदिति पश्यता [illegible] विज्ञायो [illegible]
[illegible] यस्मादिष्टकादवाविज्ञी [illegible] वती [illegible] तस्या [illegible] चित्र विज्ञीकरणं इत्यस्य [illegible]
[illegible] र्थः चित्र [illegible] नवतीति गुणानिशायादा [illegible] मित [illegible] वतीत्यर्थः ॥ सपत्नान् एकार्थ [illegible] लापिणः ॥ द्विपं
[illegible] निष्कारणावे [illegible] अनेकार्थ वा [illegible] नाम [illegible] ति
[illegible] जिघांसति [illegible] निवत [illegible] क्रम [illegible]
[illegible] करोति ॥ नाना
[illegible] समा [illegible] पुरा [illegible]
[illegible] मि [illegible] कर [illegible] नि [illegible] सूर्यस्तेजस्वी [illegible]
[illegible] जीवा [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

…वैतषी वैषसूर्य न्द्यन्मेव [illegible] नामं [illegible] वैत न्नमत न्नि [illegible] नामान्नवान् [illegible]
मारव वायमादित्य इत्य [illegible] त इत्या [illegible] ॥ न [illegible] वाऽनुः ॥ या निवेता नीतिन [illegible]
तोष्य यादित्य स्य [illegible] न सा वनं । नन्व [illegible] यांति नृताग मंडला नि [illegible] र्यात्त । कथं तानि सूर्य
तेजस्वी नि [illegible] गुः । निषदोषः । अस्म यानाम [illegible] सर्गिलः । नजस्तत्तमा । वापपतेः । अ
पूर्वा सोर एव वैषका व सरानानुपतास्यतो । नहि शिराधीयते इत्यत्यतादृवा [illegible] दानमादृ [illegible] ॥ त
स्माऽ [illegible] सूर्येन दात्र एवस्यादि तिसूर्यानि दात्र कालोपलक्षणी यस्य सो यं सूर्येन दात्रः सूर्योपलक्षि
त एव काल आदधीत न नक्षत्रोपलक्षित इत्यर्थः । कथं न सूर्यैः काले [illegible] यति । उदग
तनं नूगो [illegible] योगितया । वसंतादि गे षादितया अमावास्यायी वैद्र संयोगेन पौर्णमास्यां त
[illegible] कालीस नूमि संबंधेन नत श्चोदगयना यैवादि येन । नक्षत्र निकादीत्यर्थः । एव
[illegible] थे [illegible] कालल क्षणेन सकृ यादतेषां कृत्तिकादीनां कामयेतेत [illegible] सिद्ध [illegible] ॥ दृ
सं [illegible] मिद्ध तदुदगयना [illegible] यपर्ये त सूर्य लक्षित कालक्ष कृत्तिकाद्यपि सं नोवाय
वलेन दात्र नलक्षितकालकृत्तिकाद्यपि विनाद चेत्यकाले एतानि वत्यवशाद्धेन तेषां प्रति
पक्षिनापि कृत्तिकादि भिः सिध्यंत्येवाग्नय इति गम्यात ॥ ॥ एकपादिकायी प्रथमस्य द्वितीयं ब्राह्मणं ॥ ॥

॥ ॐ [illegible] स्यादित्यके तदिह मुच्यात । कथं पुनः सूर्यलक्षितकाले आ
दधीत इति [illegible] वसंत आदधीत इत्यादि । तानो वय वर्ण काल विशिष्टाधय
[illegible] विधेय ब्राह्मणे [illegible] ॥ ॥ यः कामयेत ब्रह्म वर्चसी स्यामित्यादि
[illegible] कुल सी [illegible] कुर्यन्याधानस्य प्रकृत त्वात् । तत्र देवयानी [illegible] वसंतादीदवाः पितर इत्ये
[illegible] तादीनां देव [illegible] दादीनी च पिष्टवमाहो ॥ वसंतो ग्रीष्म इति । वसंता
दी [illegible] सामान्या कालानामोपचारिकं पिह [illegible] तमः सामान्यादित्येको जगत्का
[illegible] निमा निना मुख्या एववादचाद यइति स्थितिः । न पुनः [illegible] गच्छत्यादित्यः कालं
[illegible] कालो वसंतादिष्वपदिश्यात । के पुनस्ते जगद्भागा मे षादीनां [illegible] तस्ते हि स
[illegible] नि: कालाख्याः व [illegible] न इति एवं तावत्सो राव संतादयः सूर्येन दात्र यापल्लोक
[illegible] र: [illegible] यो ग [illegible] गा [illegible] दवार [illegible]
[illegible] मनिषु [illegible] त [illegible] सिद्धा: लाटानां ज्योतिषामयनवावदापि
[illegible] पद्यत इति क्रवनं दर्शयिष्य
[illegible] प्रसिद्धा [illegible] ः [illegible]
[illegible] कामतः [illegible] पौर्णमास्याम [illegible] एवेति सा [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

[illegible] तति [illegible] स्या परपक्षोत्तव वचनाद्यु

[illegible] प्रविशति॥ [illegible] [illegible] तथा [illegible]

[illegible] यण्व मासाः प्र [illegible] मासात [illegible] आर्यावर्ते निव [illegible] फाल्गुन [illegible]

[illegible] एव मुनेरपि [illegible] मासात [illegible] न्नामव चेयं प्रसिद्धिर्नगीकृ चातुर्मास्य

[illegible] तदानंतरांश्च यां व प्रतिपद्य [illegible] नि सेति वत्तर्श्व च चतुर्मा सपृष्ठ्य। क्रियमा

[illegible] प्रयुक्तेः नानिष्टं उपवसेथं [illegible] नि सेति [illegible]

[illegible] फाल्गुन्या आरभ्यंत इति दर्शयति। तथा [illegible] पूर्वपक्षः फाल्गुन्य पौर्ण

णानि फाल्गुन्या आरभ्यंत इति दर्शयति। तथा [illegible] मास्य विपर्यया दिति ×मा स्येअनासीर्यबलय जे

×यतस्तु [illegible] ज्ञाने पुनः फाल्गुनी पौर्णमास्य निपर्ययादिति [illegible] संवत्सरस्य प्रथमा रात्रिर्य त्पौर्णमासी

तथ प्रातवैश्वदेवे नाथ पौर्णमासानंतति। तथा एषा ह संवत्सरस्य प्रथमा रात्रि यत्पौर्णमासी

[illegible] प्रसिद्धिरंगी कृता। अथ केचित [illegible] एव प्रसिद्धीनं त्याद्

यातर [illegible] प्रसिद्धिरंगी श्रुति स्मृति निरूपा द्व लिन वा फाल्गुन्यां संवत्स

[illegible] निर्बलवती बजन [illegible] आर्यप्रसिद्धापि दोषा दुष्ट्या तत [illegible] नादिवाद ना ॥७

[illegible] दिव्यदशः [illegible] सार्थाः। आर्य [illegible] ग्राह्याः। ने वा एत [illegible] पूर्वा [illegible] संतादेयः से

[illegible] त्रणाए [illegible] ग्राह्याः। [illegible] पुनर्वचनं। ततः किंतत आ [illegible] वैविदा

[illegible] दवाः पितरश्च [illegible] द्विवक्षे या पुनर्वचनं [illegible] आम्नात [illegible] नाधाना [illegible] दवा नि [illegible]

ति ति देवताः पितरः इति वरकाणी मंत्र आम्नात [illegible]

[illegible] इति विधि। [illegible] स्यादवा [illegible] अर्थवादः अस्यैवं आद्रुवत आहिताग्नेर्यथाकालं देवता पितरः

[illegible] यथा स्वादवा पितरश्चा [illegible] ते तमवैति तदयेनीत्यर्थः। [illegible] देवदूये पितृद्वये।

[illegible] अर्थम् [illegible] संतादयन्त एव पितरः शरदाद्याः काल [illegible] एवा देवा [illegible] ज्ञानु [illegible]

[illegible] मिदं [illegible] मस्क। यो [illegible] मस्मि [illegible] सस [illegible] यजेवः नालाना

[illegible] यथाते [illegible] इत्यर्थः। यस्या [illegible] मपत्नी स्वधारं [illegible] मनुष्यस्य वा

[illegible] यथा [illegible] उपक्रम इत्यर्थः। यस्या [illegible] एतेन सतेन मम [illegible] स्व मिच्छ्य [illegible]

[illegible] पशौ दिन नानीत स्यामि। एतेन सतेन मम स्व [illegible] करोति। तस्य [illegible]

[illegible] मास्मा [illegible] अन्यथा प्रकाश्य कर्माणि करोति। तस्य [illegible] प्रादीयमाने बला

[illegible] स्यादवाः पितरश्च [illegible] सर्वमाददते ते प्रादीयमाने बला [illegible]॥

[illegible] स्यादवाः पितर [illegible] पेक्ष श्राद्ध [illegible] मित्याह॥ [illegible]

[illegible] किं [illegible] यं स आदित्य यत्र काले उदगवर्तत विषुव

[illegible] काल [illegible] मालयदा परिचमती

[illegible] नतदा सव संत

[illegible] तदा [illegible] दक्षिणा [illegible] लादौ

[illegible] दवानां [illegible] काले [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

रथेतपि[illegible]त्पुनर्दि [illegible] [illegible]श्वरत्वं नि॥॥स्य चोदङ्॥ यदा उदङ् आवर्त्तते
[illegible] आसी आदधीत मेखा [illegible] [illegible] श्रुते नतिली स्यथे [illegible] [illegible]न छत्तिर्पस्यर्जो
गदा [illegible] [illegible] [illegible] नडा [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]कृतो [illegible] [illegible] [illegible] इति
तदा आधानं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]तदा [illegible] [illegible]आपद्यत इत्यभिप्रायः॥ एवं त
द्दक्षिणादेवा इत्यत्रेनेव शरीरेणा देवा स्रतो स्तु अत एवाह। नास्या स्तन वस्या शाने न शरी
रेणाकिं तु देवतानुचारेण सर्वमित्रे च [illegible]तिना स्या पुनर्न छिद्धिघत इत्यर्थः॥ अथ यत्र काले
दक्षिणाद दक्षिण गोधे ले आवर्त्तते पुनः सद्यो धत्ते इत्यादि सर्व व्याख्येयं॥ ॥ नवसंतादिषु
विषुवेत रगोल एव सूर्यआवर्त्तते तत्रानुवाद एवायं [illegible]नातिनेतादर्वा॥ विनादो कृ[illegible]विद्
क्षिण गोले [illegible] [illegible] [illegible]त्ये चि धेयमेतत्॥ अथ कस्मादेवं नेत्र वति उदङ् आवर्त्तते मक
रादौ उदयने दक्षिणावर्त्तते कर्कटादौ निनादर्वा॥ एवं हि वसंतादयो देवाः शरदादयः [illegible] ॥८
कम विरोधः स्यादेवं वसंत [illegible] [illegible]दयन मित्यादि स्मृतिवचन मवर्ज्ञेयं॥ उत्तरगोले
[illegible] [illegible] मह त्वादुत्तर प्रकाश इत्यर्थवादः इतश्च [illegible] रात्रीणां महत्वात्पितृका
[illegible] मासेन [illegible] उदगं दवर्त्तते मकराद्येवमन्यं तात तषा
[illegible] [illegible] तरोन वति पउदक्षिणा [illegible] [illegible]

शिशिराधानं [illegible] [illegible]र्थं भवति॥॥ ब्राह्मणो वसंते॥ वसंतादि देवता देवता ब्राह्मणादि जातीय
गुणा [illegible] [illegible] ब्राह्मणो वसंत इत्यस्य हेतोः परामर्शः। यस्मात् ब्राह्मण वसंत [illegible]स्माद्ब्राह्मण
वसंते आदधीत समानजातीयं [illegible] हि देवमनुष्याहं [illegible] नवती त्यभिप्रायः॥ एतच्च ब्राह्मणस्या[illegible]
नविधि बाकं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]ची[illegible]त॥॥ स यः कामयेत॥ ब्राह्मणो वर्चः शोनादीप्तिरनव
[illegible] [illegible]वर्चसी [illegible] ब्रह्मवर्चसी॥ ॥अथ यः॥ दोत्रं मिव [illegible] यायशसा [illegible] स्यामिति॥॥
[illegible] कामयेत॥ [illegible] [illegible] बहुमानः [illegible] विस्तीर्णः॥॥ ते वा एते। वसंतादयः वादत्वेन
यज्ञोपनत काले विधीयते। [illegible] [illegible] दोषपरिहारं तावदाह। उ [illegible] यएवत्र [illegible] यदि अ
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]दर्शनिष्ठो वे बद्धि [illegible] [illegible] विशेषः। यज्ञ
लिप्सा [illegible] विशेषम [illegible] [illegible] [illegible]ज्ञः। सोमिके उपन[illegible]मन्त्रासाधनसंपदानादेवादे
धीत न [illegible] प्रतिपात्ते [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] न कालंतरदित्यर्थः॥ कथं पुनर्यज्ञमात्र श्रवणे
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]माणो [illegible] नादधीत न [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]॥॥ यद्दहरस्य [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] रकत्रमुपसमीपे [illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

[illegible] न्नवितदर्शयितिनहितदवकल्पनेयस्मिन्नग्ना [illegible]
ग्न्याध्यपवनस्यतं [illegible] एवबोध्यः। [illegible] कुर्या
दिति सवचगा [illegible] थकुर्या। दित्यत आह [illegible] एव एनमर्ज्ञात
[illegible] कोयम [illegible]
ददद्यादिति [illegible] योजनाहितत [illegible] रकीयस्य वचनमात्रेण [illegible] सर्वनो संपादयतीत्य
[illegible] एवं चेन्नैषा तर्हद्यादिति यो
[illegible] यावतुत [illegible] कुर्यादिति [illegible] स्यान्नस्यादग्नीधे एवं चेन्नैषा तर्हद्यादितियो
[illegible] कुर्यादिति [illegible] मितिसर्वतो नस्यात्॥ ॥अथ पवत्वग्न्याध्यं॥
यदिति। नेषामाग्नीयाजागावेन [illegible] नेतदानमिति सर्वतो नस्यात्॥ ॥अथ वनुष्ट्याध्यरास्तो घ्नन्वैगयतावदा
[illegible] प्राश्यो। वनुश्राश एव वातु ध्याश्यं स्याधिकि [illegible] वातुष्ट्याध्यरास्तो घ्नन्वैगयताव दा
नवरिवद [illegible] पय [illegible] नानिर्छेदसीतिति यत वान्या छेदास्यनेन प्रीणीमइति॥ सावि
द [illegible] माणे [illegible] न [illegible] निर्छेदासि पीयं तइत्यभिप्रायः। स्वी स्थी स्यात स्थीइ स्रवणी [illegible] दाग
मि [illegible] लित्यर्थः यदा अस्ये बकुतरब्राह्मणा [illegible] नी तृप्यतीत्यभिप्रायः॥ ॥तस्यसपिरा सेव ॥ [illegible]
नं विहित [illegible] वायदा वातु [illegible] ध्याश्यादने क्रियते तदा नस्यादनम [illegible] ध्ये सर्पिर्घृतमासिच्य
ते अस्मिन्निति सपिरासेचनं कत्वा प्रकृत [illegible] तत्रैव सर्पिरासिच्य समिधक्षानं बधृतनम
दा [illegible] यि वा समिधग्निमित्यादि [illegible] श्रातु ध्याश्यपवने स्यादध्य [illegible] अस्मिन्न्याविति लिं
[illegible] शमीगर्भमितदा [illegible] म इत्येवमेव [illegible] कृता॥ सं वत्सरं वातुष्ट्याध्यमाद

नैवचेनिम [illegible] त्यभिप्रायः सुरक्षादिति क्रियमाणे [illegible] कर्मणि नेव शमीगर्भे आप्याना संवत्सर
पत्यतिपद्यनादित्यर्थः। एवमपिश्रवदिवन सामर्थ्याद्यनयनीवव्याप्यातएवशमीगर्भस्येतिगम्यात ॥
॥ तदुक्तावाच॥ यथावा अन्यादित्य [illegible] नितपोय द्यपि वातुष्ट्याध्यपवनमुपगेयापमयद्वेनोपा
तं। तथादिन [illegible] मात्रेण प्रमेयं। किंतर्हित स्मिन् क्रियमाणे समिदाधानम [illegible] स्यवा।
गरनुगमनं दक्षिणानयनं कर्तव्यं तथान्यकरणमिव समाप्यते। नदाहा नहितदवकल्पतइति।
नन्वे [illegible] तिले [illegible] गादिन्निनेकिंचिदपावर्यदातव्यं वा। केन वा तत्रोक्रमाधयमिति। भांति
कार्यणिसर्वे [illegible] नुभीयातनवद [illegible] यानी याता अन्वाहार्यपचनाय। अपवा
[illegible] संस्कारार्थं [illegible] यस्मिन्नग्निराधीयेत तस्याजनकं कृत्वमनुगमनं दक्षिणान
यनेना। ननु यस्मिन् [illegible] समाधी [illegible] इत्ये [illegible] दक्षिणा [illegible] तिशाबातरीयमस्या
नेर्नीहरमनुदद ति॥ ॥अथ [illegible] ति॥ बकुवचन [illegible] इत्यनुषंगः। एवं पदेतीत्यादिवाचजाग
रणाविरह [illegible] नागरणी अथ प्राप्तमवेति सकलीरात्रिं जायति।
नद्देवा [illegible] तदुपावर्ततादन [illegible] जागर [illegible] महेवानुपावर्तनात् [illegible] स्याददेः सहितत [illegible] वर
[illegible] यापि स [illegible] एव [illegible] नवति। स्वराविदा
[illegible] एका [illegible] तनतवताय। नानापदस्य
[illegible] नइत्यभिप्रायः। ननु [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

...दृश्यते निषादोषः वनस्पत्याद [illegible] वांत ॥ नाद्रिके नुदितं ॥ वसंत ब्राह्मण इत्यादि निः ५
[illegible] लेपनमात्रमयो [illegible] स्याति [illegible] नेह [illegible] सामर्थ्यलिङ्गो । तस्मादश्व
कोऽश्व [illegible] नयत्र [illegible] सर्वत्र [illegible] नि [illegible] स्तमेव
[illegible] कालविधेरर्थवान् [illegible] स्याहवनीयार्थे ॥ [illegible] अनुदिते मपिवा उदिते [illegible] महो तेन तत्र कर्मण्यु
ते अहः [illegible] रिमृष्टलीमः [illegible] दानयोः [illegible] यदहः [illegible] या रात्रिः सा उदान [illegible] स्या
[illegible] रात्रि । इदि [illegible] परिमृष्टलीमः [illegible] स्यति । इदं [illegible] इदम [illegible]
[illegible] इति । तथा च [illegible] रात्रि [illegible] पुरुषः सूर्य इति । न केवलं प्राणोदानयोः किं
[illegible] मनो रात्रिः पूर्णिमि [illegible] दं मन इति च [illegible] यैवा गिति
[illegible] स्यांचाह [illegible] र्थः । कर्थमुद्धृत्य किलाहवनीय आधीयते ॥
[illegible] इति पूर्वपक्षवादिनोक्ति प्रायः । ननु तथा । किं कारणं उभावपि गा
[illegible] नीया आहवनीयावनुदिते [illegible] अनुदित एवाहितो [illegible] कथं । अनुदितहोमपि चात्र [illegible] ॥ १०
[illegible] गार्हपत्याधाने [illegible] परिमृष्टलीत मत्स्यादिवन्नि
[illegible] जन्म [illegible] अनुदिते आहवनीयमन्थे [illegible]
प्रायः [illegible] रात्रिं [illegible] पत्य यो नि बादाहवनीय
[illegible]

[illegible] ॥ अहर्विदवाः एवं [illegible] अनुदितमं [illegible] निरसि [illegible] अनुदितन्निंद [illegible]
[illegible] अहर्विदवा रात्रिः [illegible] इति [illegible]
[illegible] दितकालता विधीयते । अहर्विदवा रात्रिः पितर इति [illegible]
[illegible] आम्नातं ॥ ॥ तदा [illegible] व्याहृतिषु [illegible] वीर्यं [illegible] ऋग्वेदादृ [illegible]
[illegible] व्याहृतय [illegible] ऋग्वेदादि [illegible] सत्यमेव सर्ववाद
[illegible] अधिकृताच्चेस व्याहृति [illegible] एवतदभिव्याहृत्य वेदाव्याहृत्य
[illegible] किं पुनस्तद्वाचः सत्यं । ताया एताः सत्यमेव व्याहृतयः । ताया एता व्याहृतय एव स
[illegible] व्याहृतैर्वशा [illegible] लोका [illegible] मान्यरूपान्न [illegible] दधतीति [illegible] क्रियमाणेष्वपि पि
[illegible] न विक्रियेत इति सत्यं । सत्यार्थत्वात्ता अपि सत्यं । सत्यादी [illegible] प्रकृति
पुरुषस्वरान्चेति सत्यं ॥ ॥ भूरिति [illegible] प्रजापतिः पृथिवीसृष्टवान्
[illegible] ततः किं एतावदेवेदं [illegible] यावदिमे लोकास्ततः सर्वेण सर्वकारण
[illegible] सर्वकारणेन [illegible] यमानः [illegible] भवती त्यभिप्रायः ।
एतं ताव व्याहृति [illegible] यमानस्य लोका [illegible] कारणाः [illegible] इत्यर्थेऽविकास्य [illegible]
[illegible] कारणता [illegible] ॥ [illegible] इति । स्वरित्येतस्य [illegible] थार्थे
[illegible] पाद [illegible] यंति [illegible] ॥ ॥ देवा [illegible] ॥ मध्य
[illegible] पुरस्ता [illegible] यते [illegible] तस्यात्तावेतस्य [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

[illegible] यिरजायने [illegible] मध्येश [illegible] नात्मीं पंचिपी [illegible] स्यादित्य

[illegible] अश्वमान [illegible] दिति प्र

मंत्रेसश्चाश्वमानेनाध्व [illegible] कुलमिति [illegible] र्त्विसार्प्यन [illegible] रयुः सं

र्षं ब्रूयादानेत विश्वान [illegible] नाकृताये [illegible] स्योपरि तिष्ठते उपस्थाप्य [illegible] यजमानपुरूषेवज्ञ

वाश्वस्य प्रषितेसमिधवस्य [illegible] रश्मिं [illegible] पूर्ववाडुः पूर्वः प्रथममेव नवतीतिपूर्ववाड्

मेतितउक्रमतीत्यध्वर्युः [illegible] उक्रमतीत [illegible] पूर्ववाड्। [illegible] त्स्यनिप्रायः एवमाविति ततोद्वा

मध्विअपरिमितं चक्रवीर्यमिति [illegible] नोदी [illegible] यस्य [illegible] त्यनिप्रायः एष यजमानोग्निना

रनेयजमानं एषोग्निः प्रत्यङ्प्रतीपमुपगच्छेत्। या दिशं धूमो याति तस्यादिशि स्थितो यजमानोग्निः

श्रीः॥ समाहवनीयादृशीगच्छेदित्यर्थः। एष एव हि धूमः अत एवाग्नि निमित्तेत्यर्थः॥ ॥एषउ वा॥ कायाग्नि

प्राणः स एवाग्ने [illegible] स्योपाधिकत्वात्॥ ॥अयं वै यज्ञः॥ अत्र एवाग्निर्यास्ति ततो वायुरदितिस्वय

दोषः [illegible] साधनं [illegible] वायुना क्रियमाणा निष्पत्तिः [illegible] इत्यवस्थानीद ॥२२

[illegible] ॥ अथाश्वमाक॥ अश्वं तथा प्रयुङ्क्ते

[illegible] वेद्यातोनुवाद्यात्मको [illegible] सर्वेलागतत्वात्॥ अत एव तत्र तमश्वस्य पदं आधत्ते

यथापादेनाधितिष्ठतिकिं आहवनीयस्थाने समीनारं वा अत एव तत्र तमश्वस्य पदमाधत्ते

तिवचनात् तं चाश्वस्थानमाक्रमयन्ततः प्रीत [illegible] मयति। पुनः प्रत्यङ्मुखमश्वमभिमुखमा

वर्त्यस्थापयति। अत एव तत्र वीर्यं वा अश्व इति वाक्यशेषात् [illegible] नेदस्मादिदं पराग्वीर्यमस

आह। [illegible] विमोकव्यः सस्याचारादुपवनायाभय॥ नेदस्मादिदं पराग्वीर्यमस

६६

[illegible] तस्मिन्नरीयं तदिहाणी गीर्हा॥ अथयर

श्री दिकत्राशेषात् [illegible] नुवतयो [illegible] नेमेवाज्ञनश्रूयते। निषद्धो दोषः। [illegible] वीर्यवीर्यवति। आधत्तेन तस्या व:

सन्ताया मग्निरित्यादिवाक्य [illegible] दर्शनात्। तमश्वस्यपदं॥ वीर्यं वीर्यवान्। अश्वः वीर्यवीर्यवति। प्रकृतेनवा [illegible]

यमद्वितीयं वानेवनविश्यतीत्यनिप्रायः॥ ॥सावित्र [illegible] मे॥ उपस्पृशतिप्रकृतेपदं। प्रकृतेन वा [illegible] तृतीयोनाप

[illegible] मित्यनुवादः उपहाति [illegible] तमेवाग्निं [illegible] पूर्वमिवाक्त्वादनुवादः। तृतीयो नाप

स्पर्शनेनसह आदधाति। [illegible] उपस्थापयति। एतत्तावाद वै कर्मणोयन

[illegible] ॥ अथ द्वितीयं [illegible] ॥ सयत्नेस्मीमुपस्पृशत्यध्वर्युः॥ न तेन यजमानो स्याप्रति

[illegible] तिष्ठति [illegible] सो [illegible] नामहतेकर्मस्थापनं चलतितदुतत्रैव [illegible] नेएतद्वथ

श्वा॥ [illegible] मार्गं कर्मद [illegible] पश्चान्मन्थेतरस्य युगस्य [illegible] पत्यपिकालेतीतइत्य

[illegible] आसु [illegible] विसर्ग धुक्ति [illegible] स्यापत्यमृषिः। पा विश्वपेचस्यापत्यं माधुकिर्मधुक

स्यान्निपत्नी। किं दधिरपूर्वकल्प [illegible] मित्यद्वक्षमाणाकल्पादन्यदियसितं अपस

[illegible] स्याधीयते। तस्मात्प्रथमोलिन [illegible] ध्यादध्यात दे वा न्वैवसितमत्येतद्वधिर

सिमितिशापीनरीयोस्मियान्य [illegible] कश्चित् [illegible] त्रायः। अत एषां प्रकाराणीयेनिवर्षकं

[illegible] यजमान [illegible] त्वनिदादशानां [illegible] निादियते॥ ॥अथ उ

[illegible] अध्वर्युडापतिनूयासमि [illegible] निर्मिति [illegible] बद्धो चक्रमती। बकुबेक्रमान्

नादानिरितिकेद्वव [illegible] तस्माद [illegible] स्मात [illegible] मन्नादातूयासीदति। से

Indira Gandhi National Centre for the Arts

[illegible] नार्थ [illegible] कारणादग्निविगुणस्यादि [illegible]
[illegible] कृतस्या [illegible]
त्निश्चार्थः अथ यस्य [illegible] नित्राग्नेर्भवति॥ ॥तदाकूर्ते॥
[illegible] देवा स्याग्नेः समारादि नित्रनाग्नि भवति [illegible] कहूरनिस्ता नित्रं॥ तत्रथा [illegible]
इयं वै पृथिवी सर्पराज्ञी॥ वा गदस्तु पली [illegible] आजमादत्तव्येविधिसामर्थ्यात्तु। [illegible]
स्यात्सग्निराधेना तत्रस्यामाधाने नाप्यत इति [illegible] त्यग्निहोत्रादीनि सातिशयं फलमारं नतइति
[illegible] आहवनीयादग्ना नेवं तिते शु क्रियमाणेत्यग्निहोत्रादीकासु [illegible] माधायः॥ ॥ ॥उद्धृत्याहवनीये॥
[illegible] शानप [illegible] एकपादिका [illegible] सन्निधेः स्याद्गार्हपत्यवनीति सूत्राकृतिस्सदेगे
एवता [illegible] विहितं तस्यावगतप्रायोजनमन्येत सन्निधेः स्याद्गार्हपत्यवनीति [illegible] उद्धृत्य उन्नीय आहवनीये।
[illegible] आहवनीयसंस्कारार्थवाक्यशेषा तथापि न दोषः। उद्धृत्य उन्नीय आहवनीये [illegible]
[illegible] धीयते स गार्हपत्यः [illegible] इत्येतावता च गार्हपत्यनाद्धयतीति वचनात्
[illegible] यते नैतच्चैवं विज्ञायात य एव [illegible] माधीयाते ग्निः स एव गा
[illegible] उद्धृत्य [illegible] सर्वे [illegible] आहवनीयमादधातीति सह ॥१८
[illegible] आहवनीय इति [illegible] प्राप्नोति [illegible] कृतिं [illegible] ति वचनं [illegible]
[illegible] कृतिः आकृतिः आकृतेत इत्याकृतिर्द्रव्यं [illegible]
नेतस्या एतद् न्याय [illegible] वाक्यशेषात् [illegible] न दोषः [illegible] तथा य एवाकृत
[illegible] ननु [illegible] यमान [illegible]
[illegible] सम्यक् [illegible] आकृतिः सा न [illegible] पतति त्यस्या अतिच्यमानत्वात् [illegible]

[illegible] कांश्चिदाकृतिमपेक्ष्य जनेति प्रतीयते। अन्वाद [illegible] कस्यान्नस्यान्नयामनः शरीर
[illegible] शारीरकर्मजन्यत्वाद [illegible] उपरमति वृत्ती [illegible] श्री
मित्यर्थः [illegible] वरतः [illegible] विपूर्णेति। सर्वे विपूर्णे न हि तच्चावस्थाप्रारम्भे [illegible]
[illegible] मित्य [illegible] अनित्या [illegible] सर्वद [illegible] सर्वद्रव्येषु [illegible]
[illegible] सर्वे [illegible] विशेष [illegible] आकृतिः सति वस्तुनि।
[illegible] इयमपि तथा विधेति अपि [illegible] सोऽन्वस्ति
[illegible] एषा आकृतिः [illegible] इतिमनसा नित्य
[illegible] इति [illegible] कारण सप्तमी न [illegible]
[illegible] आकृति [illegible] गवां वर
[illegible] तस्मा [illegible] एवं सत्य
[illegible] निमित्तं वै [illegible] अनुवादिनी वा सप्तमीति वाच्यं तस्यामाकृत्यां
[illegible] निमित्तानुवादिका कार्य [illegible] वरं ब्रियते प्रार्थयत इति वरः सर्व एव [illegible]
[illegible] वाकूय [illegible] तेन [illegible] स वरः तथा च वरं
[illegible] यावद्ददाति तावद्देव वरं ददाती [illegible]
[illegible] नतमा [illegible] कुमारस्यां [illegible] सर्व
[illegible] तथा [illegible] हिरण्यादीनि मानुष [illegible] तस्मा [illegible] तेन यो वरणीयः सर्व
[illegible] सामर्थ्यात्तु यः शक्या [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

[illegible] तीनामेवा यतनमक [illegible] स्तरत्रापिन स्तोति
१ स्यमध्ये किं वेद कृतं चापि चतस्र वि [illegible] त्रियत्र सहस्रं ददातीति इतरं
ह्रामतं शतेनैव दहूं यतीत्यनि [illegible] दृशा या मा द [illegible] दर्शयति। तथाहि लिंगयरूणे गोः सर्वत्रेति।
तइति साहस्री गामनुवं [illegible] दं तु अर्गणगवो दानम [illegible] मन्यंत। साहस्री दर्शनस्यत्रो
[illegible] ति। वरइति गां विजानीयात इति अन्य उ व [illegible] य मात्रमेव वर्षे मन्यंत। साहस्री दर्शनस्य
तिष्ठ म [illegible] स्यस्य पूर्णाहुति न तवरदानद्रव्य नियम क वो नुपपत्तेः सर्वं विवरः। यावत्प्राप्य
तन दि [illegible] नेः सर्वमित्यभिप्रायः। पूर्णाहुता हु चि क स्यां वाध्युरूपप्रुत्यात्। ब्रुत्वा या। नाम्यामवाष्ट्य
हद्विणा दय॥॥ तदाहुः॥ एतानि एष्पंय मात्रि वि धास्यमाना नि हृवीं षि प्रतिषिध्यंते। विकल्पार्थे पूर्णाहु
त्याधुतदर्थः। प्राप्यतइत्येतत्प्रति षेधार्थवाद त्वनेनोच्यत इतिमन्यामहे। न कारणं तत्र हि विधौ चि कल्पत्रकेः॥
श्रीः॥ उत्तरहविरस्मार्थे प्रापकत्वात् पूर्णाहुतिः। सा य मामन्या तां न वदन्मं यु कल्पाव्यत्र हुतावर्थवादस्या
दित्ति तपर्षा नित्यं न्ये व रुवीं षि शाखी तरापावि कल्प्यंते। नन्वयेतेषां प्रति षेधः अयमेव स्पदो
त्रसोऽनेन स्पृकुनिर्वापादेवत्यव धारणयानिगमान्॥॥ सवा अमय॥ प्राणा वि पवमानः। अपरस ॥२३
त्रसोऽनेन कायाग्निः प्राणःस्पएव गं नापवमानः। अग्नेरपि च तेन भवितव्यमत सर्वा। अग्नयपवमा
नेन कायाग्निः प्राणः स्पएव गं नापवमानः अग्नेरपि च तेनन भवितव्यमत सर्वा। अग्नयपवमा
नायरुविनिरूप्यात। तदित्यपरन्यासार्थः। एतये वा कृत्या तामिति लिंग व्यत्ययः। तं प्राणेदक्ष
ति। कथं तत्र हि प्राणः अन्नशरीरेऽन्नतदनवाह। आचने पाकुतिः तस्मादतये वा न शरी
रः प्राणो निधीयत इति॥॥ अथाग्ने पावकाय निर्वपति॥ पशवो वा अग्निः पावकः तदर्थ
[illegible] मपि पावकेनेत नायै पावकः स्यात। तत्रैतत्यैव श्रीयते॥ अथाग्नये। तस्मादाहुः॥

तेऽग्निर्वापदेवत्या कमेऽन्तरा निष्ठ्या प्रामाति धीयते। पशवो मोपवाऽग्नि मेता। किं यद्दवः पवमानादिन दिदेवू
णो कृत्या हि त्येनत्यरादौ अन्य एव हि प्राणा च वर्ह्माण च मानादि त्रिच मोधीयते। या स्वस्य प्राणिनो भवंति
स्पष्टतरा। अन्यश्च पूर्णाकृत्या नाप्यते योग नाविकुस्यत स्मान् पूर्णाहुत्या ते षपि प्राणादिषु हवि र्भिः पु
नस्तस्पष्टतरा भावे येव यइति निर्वापादेव॥॥ सयदग्नये॥ यदा चप्राणी जायते ना वर्तमान सामीप्यवर्ति
मानवद्। यदा जातः अथ तदा प्राणः स्पष्टः न्यक्त तरमनन प्रियान्नवति॥ प्राकृजन्मनः मानु प्राण
मान प्राणिति। न च स्पष्टमानो नु दृश्यत इत्यर्थः। यथा वा अन्ये (कि) सो विजायात तेरणीतया प्राणि
ति कथं वन्य विज्ञायात। दावी दिशु निरु क्लो सपुसी नवः कृमिः पुंगः कामयते नव वायुना जीवति।
अविशेषत्वनुग्रहीतोनाएवंजलचरा अपितथा। गर्भोऽपि अंतरे प्राणिति। नाहरिरित्यभिप्रायः॥॥ अथ पद
म पा। स सान्नतां दृतादव। एता निक्षिप्तानि रिति हासनाभिरूपाण्याधिदैविका नि दृश्यंते। तासु प्राणा वि
पवमान इत्यभिप्राय दर्शितानि तदाहृतान्द्वतादव। तात्रात श्रुति हृतिः प्रुएतएव पवमानादि विमर्थ
मनेन प्रकारेणाधिदैविकानाम्यात इति संधत्त देवेभ्यः। संधिसिद्ध द्वयोर्दिव स्वाधिकार
स्थानात्परो हूमु कामस्यः आपत्यमनुष्या न पाप्तत्तएतधुनायत्नेनाधिकृताः पूर्वादय चसिद्धि
मन्यमान इत्यत्र काले (चः) अपरिक्षिप्तावन्न नचितव्यता या वसात तत्र हविः संव चापरः केवित्तवा
सेव हृकृष्णा नात्मना मनुष्याः सहासिवा प्रूपसमामिति एवं वा लोक्या स एता पूद स्यास्ते पवमान
गेहस्व नावं स्वहृपैत त्पयिष्यं धत्तापा दक्ष दोषणा मपना यस्कसि वसाप्तं श्रु विसावि दृदी
पदग्नयोप सन्नो॥॥ केवल बर्हिः। केचलः [illegible] धारणीय हरिस्य केवल बर्हिः बर्हिषा सामया।

ल क्ष्यते। ह विषायागः असाध्य [illegible] नवती त्यर्थः। समन्वाह सोम्य तां॥
अष्टाकपालाः। अग्नेयानां ह वि [illegible] तेजोरत्वप्रा [illegible] गायत्री॥ स
न्नृह्यता॥ ॥ अथादित्ये चरुः॥ प्रसन्नाः [illegible] ॥ द्वितीया ध्याये द्व थम [illegible]॥ चेत् तु एतत्॥ अत
आराध्य सप्रति [illegible] विषौद दक्षिणा चिह्नं। तत्रा [illegible] कां डिकया [illegible] दक्षिणा शब्द निर्वचन मनु
[illegible] श्वा तत्रापि [illegible] सोमयोरपि प्रसंगा दक्षिणा शब्दं निर्वक्ति। यन्वेव र्ज्ञो न मिति तद्व धकी र्तनं॥
[illegible] चलन्नु सला त्वीह विर्यज्ञ मित्ये तत्तु [illegible] तत्रनु हवि: संबन्धो अत एव यज्ञ समग्नि व्या
[illegible] दसाद्दासा दक्षिणा ना [illegible] मिर्द्ध [illegible] मवसीयात॥ ॥ स एष यज्ञो हतो न ददक्षो॥ दक्षसम्भृतो ह स्मतः
[illegible] ददासा दक्षिणा ना [illegible] ममर्पितिवं [illegible]। देवा अदक्षाप न्नित्यत्र मी यात तद्या दावति
श्री:॥ सन्नसमृद्ध [illegible] तां देवा दक्षिणा भिः समर्पितिवं तः। देवा अदक्षप न्नित्य मी यात [illegible] साधने मानेन्यात
तिहास्यास्य धियज्ञ मुपसंहार: [illegible] यतेचलति साधन शरी रोह विर्यज्ञ: साधने मानेन्यात
त्रि हासस्याधियज्ञ मुपसंहार: [illegible] दक्षिणाभि: समर्द्धयति। तत मिव से का [illegible] दक्षि: ततश्च तदं गसम
तैश्च तद् गम्य स्यदक्षिणाभि: समर्द्धयति। [illegible] दक्षिणा ददाती [illegible] त्पत्ति तर: मनु [illegible] कार्य दाने द्रव्य ॥१६
[illegible] तो पि सम [illegible] तंत्रयो: [illegible] कां डिकयो: संख्या विधया न विधेय
तिर एव [illegible] संख्या मात्र मनु विधे [illegible] कर्मभि नेद सति [illegible] त्वाद ने [illegible] दानस्य
ये तु स परिक [illegible] दाना विधि: तत [illegible] दक्षिणा [illegible] आह॥ अलिंगाज्ञा [illegible]
६ निवृत्तिगम्य ता॥ नाषड्ड्दधा [illegible] पुन: एताद दक्षिणा [illegible] इत्यपि ज्ञापक॥ ॥ दश प्रसन्ना॥ चतुर्विंश॥
नी [illegible] रिति समर्द्धयति यानुरूपा समर्द्धनं [illegible] इत्यपि ज्ञापक:

[illegible] मी यात नया मेध मिति मात्रा परिमाणे [illegible] दिशो [illegible] कस्मा [illegible] दिका। [illegible]
[illegible] दद्यादेव यथा श्रद्धं भूयसी [illegible] तरा: विपत्यो धिका: [illegible] नियमात ति [illegible] काधिका एव प्राप्नुवंति।
तन्निवृत्त्यर्थमाह। यथा श्रद्धं यावती [illegible] तावती रित्येत स्मिन्न र्थे यथा श्रद्धमित्य [illegible] तानन श्च तुर्वि
शति: [illegible] आपरार्द्ध्या वती र्दद्य मिच्छे तावती र्दद्या [illegible] पुनर विहित भूयसी दातृ श्रद्धा स्यात्तन्न वति
[illegible] विशेष फल विशेष [illegible] आत्मन [illegible] पद सी दशी श्रद्धा। यदि नाम भूयस्यो विहिता: साधुस्या
[illegible] तिशयाद [illegible] स्य: तेषु चक्रियमाणा निकर्माणि महाफलानि स्यु: इति। ननु [illegible]
[illegible] तत्पुरुष [illegible] विधायंत। [illegible] सेवास्य [illegible] येतु मन्यंते ताषड्ढ्रो [illegible] पि
[illegible] भूय स्य [illegible] द्वादश चतुर्विंशाते विधि अनर्थ का [illegible] भूयस्त्वे न [illegible] सिद्धे: यो दिम [illegible]
[illegible] दिति पि [illegible] यथा [illegible] भूयसी रिति। [illegible] दोष एव। एवं षड्द्वाम [illegible] स्यचा [illegible]
त॥ सं [illegible] नर्थ कत्व [illegible] चतुर्विंशत्यादीनां च विकल्प: फले विशेषश्चे ति मन्तव्यं॥ ॥
[illegible] दान [illegible] कार्यमु [illegible] यादृ [illegible] दक्षिणे नह विषा [illegible] यइत्यपरं। प
[illegible] नियमपर मिदं। मनुष्या देव [illegible] काव्य [illegible] सैतीति। [illegible] तस्याप
[illegible] सुभग तिस्वर्गो लोक: अपरव [illegible] निश्चीणमीति॥ ॥ तद्या [illegible]॥
[illegible] दक्षिणा [illegible] तद्ददाति। तत्र को [illegible]
र व्यतआ [illegible] का [illegible] काम:
[illegible] च स्योच काम: [illegible] स्त्रादि संक्राम

Indira Gandhi National Centre for the Arts

इत्यनामेनस्याहातेस्पिष्टिविशरीरसं[illegible]ऊपायतरस्येत्यभिप्रायः। अग्निरेवामृतः स
क्रिसूक्ष्मतरस्तेजःशरीरत्वाद्दाहच्छेदादिकं[illegible]नोपपद्यत इत्यभिप्रायः। अदातत्वादेवास्य
सूनयेभ्यास्तु। तन्नयद्राहितामयाबत्त्वेत्यर्थः। नवामृतमुनये पकपडी वतिसम दृष्टैरूपकारे स्त्री
वावस्थायां[illegible]कं विदिषं घ्नंतियुध्यमानाः सतः[illegible]वनधतिमृतएव। [illegible]वतिनुनर्जीवतीत्यर्थः॥ ॥ त
नादवाः॥ ननु तराअपि बलतरास्तनीयांस स्तोकतरा असुरास्त्यः परिशिशिबिरेपरिशिष्यः असु
राः न्निमत्यानपिशक्कोजीवयतीत्यभिप्रायः। तेदेवाएतदमृतमविनाशि अग्नेरायस्याविनाशि
बोधदक्षेनममृतं ददृशुः स्मृतवैतः॥ ॥ तेहोचुरिति दे। इदमस्याधानममृतत्वातीतमतीतदकार्य
त्वादेतस्यमनशरीरस्यादधामहे। किमेतेन बहिरिरवसंनारह्वयास्तिनासतद्विबहिरेव स्थिमना
मनयादृश्यमानैवियोगातरयज्ञाद्रामतीकरणाया जेलुमितीदममृतमादधामहैइति। अग्न्यका
र्येणपश्चाराद्दग्निरेवाज्ञौर्यैनयाधानपरममृतमैनराम्मेच्छरीरे आधस्यामृताअस्यैअ
ह्री स्यानूचीतत[illegible] यान्हिंस्यानजिनविषामइति॥ ॥ तेहोचुरन्त॥ योयमस्माकममि
रेवतजयेः[illegible]ध्रुस्मास्तु वर्तते। एवएवसदाचारायसाधारलैवस्थितरेभ्य आवेधविनियोज्यमिति॥ ॥
तानप्रब्रवामअसुरःपश्यति॥ ॥ तेहोचुरावे। आधस्यामहे। वयमग्नी अंतरित्यभिप्रायः॥ ॥
तेहोचुरग्नेः। एनद्विषदासेव्येन द्विवादेविकिंकरिष्यामह इत्यूचुः तेनानाग्निनाअधुनापि
पुत्रमनुष्या[illegible]॥ ॥ आधिनीदवाः अनिष्णाणापादित[illegible]इत्यर्थः। तथाएवेव इत्यक्षि
प्यर्द्धमुखसंहारः। तथापि चाहितानेवात्रशरीरेमृतत्व[illegible]दुर्बलस्यपाधिवस्यशरीरस्या
चन

[illegible]नवेमित्यभिप्रायः। तत्रादनाः पूर्वमिव संसिद्धकाय कारण[illegible]शादस्येन[illegible]
न्निरान्वेषान्तास्नाचापर्वेयनाऽउपपन्नममृतत्वं। तेरवशरीरेन[illegible]मनुष्याणीतन्वाहा। नातोप
रःक्षनैशरीरेणामृतोसत्मादिंन सर्वेत्वापानमासुः आप्नोति अहिंस्याख्यान्येषामनिवारादिनानव
तिनत्वसुतं नंप्राप्नुवन्तु मिछन्नपिहिनस्ति। अतएव स्पर्धमानयोराहितान्यनाहिताग्न्योर्मध्ये आ
ध्याहिताग्निरेवाभिवतिरमानवुन्नयोरित्यभिप्रायः॥ ॥ तदप्येनं। यत्रकालेएनमग्निं अदःपूर्व
कमेवानो। तत्र काले जातं सं तमग्निमभिप्राणतीत्यभिमुखे स्वेन व्याप्नोति। प्राणः सोमप्राणो
न[illegible]सरूकायोग्निर्व्याप्नोति सप्राणः सारुचर्या प्राणः स एव यायमग्निः अग्निर्वाइऊर्ध्वगति
र्वा[illegible]मेव बहिरग्निमधुना[illegible]स्वशरीराऊर्ध्वं प्रत्यभिप्राणनेनियमर्थे बाह्यास्यांतर नेद
स्यपतिरस्कारणस्याहेकेवज्ञानायस पुनरपानितिपाश्चात्यमुमाकर्षयति। ततेनावकर्षते
नएनमग्निप्राणमस्पर्शो। अतः शरीरमध्ये यज्ञकर्मणीतः संसर्गज्ञानायीतः शरीरआधत्ते। तत
श्रेय[illegible]यजमानस्यांतःशरी[illegible]र आहितो भवति नसंनारभ्रव॥ ॥ तमुद्दीप्यसमिंधे। यथ
[illegible]मानमात्र एवात्मन्याहितस्याधि[illegible]बहिः संतमग्निं गाहपत्यादिरूपमुद्दीप्यलौकिकेः
धानेस्तः सामिधेन्या[illegible]स्त्रैतः सम[illegible]संदीपयति। इत्याध्यात्मिकमवांगीदृत्यादि
[illegible]जीरात्रहातीत्यर्थः। किमर्थं समिंधे[illegible]स[illegible]तं हविः अपणाचाहार्यपचनादि
[illegible]रिष्यामि इत्येनएनमितसमिंधा[illegible]यार्द्धं[illegible]सिद्ध[illegible]तीत्यभिप्रायः।
किमास्तेन रापतीनत्या[illegible]आस्याओं[illegible]हितममेव॥ ॥ अंतरेणमाध्या[illegible]एवंत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

म्नि
हविति अग्निमाध्धानार्तिनारणं कश्चिद् गार्हपत्यं ... कृतम् ... बर्हिर्दिस्थितः । उपविष्टः पुत्राग्निर्नवेल्येतदग्नि
मन्त्रीनेतिवाक्यशेषः । किं कारणं न हवः । अश्वदैवतम् ... स्य एतमग्निं औनारण ... त्विद्ध्येति । यजत्र
हितः । नयविनिवर्तते इति शेषः । तस्मात् अस्मादृ ववर्तत हि ... आदौ मोदान्तादि यात ति । विदुषानुगमनमुत्रा
वस्थिता तावद्दर्शयति ॥ ॥ तथाएतो यश ... गाम्नो रश्मिरिति प्रकाश ... यात तदा आधिदैवीका पितृवि ... के
तन्यग्निर्गार्हपत्य एवायं लोकः इत्यादि । स्वर्गी दर्शमासं आहवनीयः प्रागवस्थानाद्गार्हपत्यः प्र
त्यग्देशावस्थानोन्वाहार्यपचनः तदन्तराल इति चात्म अतस्य निगमनदर्शनादन्वाहार्यपचनो
याम्यदिगिति गम्यते । अग्नी आदधीतेति गार्हपत्याहवनीययोः कार्यविशेषविशेषादादरार्थं द्विर्व
चनं ॥ ॥ तस्य वा एतस्य ॥ बाह्या ... त्रयी स्या ... स्य तेषामाहिता नामग्नीनां बाह्या ... तसरणा
मित्यर्थः । सत्यामवनान्तं उपधाय चरणमुपचारः संत्याज्य नूतनवचनेन नेति अग्रयपधाय
वेदार्पः । कथं यः सत्यं वदत्याहिताग्निः स एतमग्निमाहितमेवं तद्दीपयति घृतेन नाभिसिञ्चतीत्य
नवादीन् ... दकेन । नाभि ... न ... सयति । तस्माद् ... सा यो । हिनस्ति दीपयति । तस्य बाधनुर ... यनु
कारेणैव ... सो हीहितानी नावतः । तस्मादित्याहिताग्नेः सत्यवचनार्थं सत्य विधिः ॥ ॥ तदु हाप्यरुणो । ॥१८
अत्र तिहासेन यावज्जीवकर्ताग्निनिमित्ते अरुणनाम ... पाव शास्त्रापत्यं आध्यात्मिककर्मसंवादा
दिवमर्शन यत्र ... तः ... इत्यनुकम्पकशास्त्राप्याधानं दर्शयति । वायं पञ्चत्यक परमयति । एत
... आचार्यमनः स च न वत्स्येद् वै मा स्मृ ... कथ यया । तच्छेड्वरमित्यनिपायः । न वै आहिताग्निना ... ना
... नृतं वदितव्यं कदाचिदपीत्यभिप्रायः । इतरस्यानाधाने नित्यं वा ... न ... मित्यभि ... ॥

वा
... अनृतं न वदेदवश्यमेव कदाचिदनृतमाह्नातीत्यर्थः । न चैतत्सत्यवचन ... अनकाल
एव न ... निर्वर्तित दनया वदेदाहिताग्निः तां वेदेवा ... नीति नयत्र ... एतनाहिता आहिता
अप्ययमयज्ञसीदन्तीत्यर्थः । एतस कालमेव यजमानं ब्राह्मणी । वाक्यशेषं वेदाहिताग्नीस्वामि ... प्रथमः प्र० क
दशवाल ॥ ॥ इति द्वितीया ... वरुण कपर्दिकायां द्वितीयं ब्राह्मणं ॥ ॥ वरुणेन ॥ ॥ पुनराधेयं
ब्राह्मणमनन्तरं यदिति वक्ष्यमाणं पुनराधेयं संहितवदाह । यशोऽवद यशाननेति । तन्निर्दिश्य
आह ... रिति बहुवचनेन निगमयति तत्र वचनव्यत्ययो ... गम्यमान बहुनिप्रायं वा
बहुवचनं । यशः यशस्वी अनन्तवेदा । यश लसते दक्षिणी । यशनो त्वा गच्छतीति यशस्विनं सा ...
मर्दस्तु । यशस्वी नवति राज्यं च प्राप्नोतीति फलद्वयं ॥ ॥ अयो हावं ॥ अग्नौ नि दोषा न्निहित वैनो
देवा की दर्शयानि याम्यात्पारणधानि वरस्थिराणि संस्थानानि सर्वाणि किमर्थं ये निज ये पुरुषमुपगमि ...
तः अपना काम कारणा केवला सर्वतः स्वरूपं परिशिष्या मह त्येवमर्थः अथवायमस्माकं मध्ये तिशयेन ग
त्रा विरक्तो नामान ... तो गोपाय्यति सुगुप्तानि करिष्यतीत्येवमर्थः ॥ ॥ तन्युग्निः । तान्यग्निरूपाणि या
ग्नि पुनराधेयास्वेस्वा ... गारस्वनारणार्थं निगूहितं च कामकामिनवान् । तेः सह ... ताववरोत्तरस
नादीन् प्रविष्टः । निक्षिप्यात्मनो रूपाणि वर्णितमित्यर्थः । संहितानिहनना यासनिवहश्येयरमित्य
लिप्रायः । पुनः एमः आगच्छामः । ब ... न मिलितदत्ताग्निं नयामास्तुः एतत आदौ ... आगतः
अ ... तिरोभूतं सर्वं स्व ... दृशः ... अवसादः । चितैव ... कीदृशो
किं किमिह कर्तव्यमस्माभिः ... यथा रूपाणि पुनर्लभेमहि । निकि ... तानेतत्स ...

... Gandhi National Centre for the Arts

च्यतिरेत दितंत दर्वोपा अग्न्यात्वात् [illegible] यांश्च वस्वा दर्वोः कतक [illegible]
श्रय आत्तवनीय जानीना मित्यभिप्रायः॥ सार्वोः [illegible] हीति॥ यतः श्री यतसस्वे नाश्रू यततदपि तो
न सर्वजिनावुच्यत इत्यर्थः॥ ॥ सआश्रा॥ प्रथमप्रयाजप्रैषार्थी श्रा अप्र एव पुनरुच्यता उत्तरणार्थो [illegible]
मा त्रुद्दिति। उत्तरस्य निवस्थागसिध्यर्थं नदा मे यरूपमिति स मिधमग्निसङ्गावात्परो दामिनी धानमा
नाग्निर्लक्षिता ग्निसङ्गावात्परो द्वौ। मन्त्रितीत्यनेनाग्निर्लक्ष्यते अग्निशब्देन तु श्रूयते याता [illegible] तः
प्रेयसीत्यभिप्रायः॥ ॥ सयजाति॥ येयजामहे गीनिति॥ अस्तितमेवा शोर्षं उपवति अग्नेआ [illegible]
यानि तस्यार्थः। ७ हुत अग्ने आज्यं पिबं उत मिवेन यावा। वोजगिरिति वषट्कारस्यापतिः आग्नि
येयजा महे एवाचस्य चेतु अग्निनाम हव्यत्यनु अग्निर्वचिति। अपश्यो [illegible] अदिरग्नयेप
श्रीः॥ वगानाय द्वितीयमाश्रु नागीं कुर्द्धिय ऐरन्। विचितनावतिष्ठेन्नानतः स्वाहाग्निं पवमान मित्युष
उत्तमत्रयोत्तु निग्रागदविशेषः एवमाह। अग्नये स्विष्टकृते अग्निं स्विष्टकृतमिति स्विष्टकृतो
नुवाचन प्रैषो याज्यानुवाक्य स्वन्यत्रान्याना म्नाताइति प्रकृत्याएव गम्यते॥ ॥ सयजत्य॥
प्रमसी ८ इधिकृविर्वेतुः। अग्नोर्निमित्त स्यर्थं उत्तरानाशी सावेतु। ददर्शो अग्निः स्विष्टकृदि ॥६
ति स्वयमाग्ने स्व इत्यप्रणाव स्तीय आग्नेयइतिवचनादितरोनाराशंसद्वारेणा न्याकरोति
एवं प्रजापाना पिसा [illegible] मिदा दिशुपिव स्वाय याकरोतीति [illegible] र्थ॥ ॥ तावा रता॥ अष्टौ वि
र्ण [illegible] यः स नामं त्रित विलक्षणानन दर्शनानन [illegible] चतुर्थी यीवम्यो मुक्तान्याः [illegible]
अंजन्त उच्चारयति। यत्रताव श्रुतिः प्रयाजा [illegible] कामसा [illegible] मीद्विती यो तृतीयः प्रथमा नि

चतुर्थपंचमायाः प्रथममेव तिन [illegible] अनुयाजे अ एं षष्ठी सप्तम्यो तृतीय उप्रथा [illegible]
॥ द्वादशावाजा नेया अग्निमित्यादीनि सन्ति नक्रिवा निगतिपि [illegible] द्वादशस्तु [illegible]
चाग्निने [illegible] अग्नात इत्यत आ ननस्थ उद्देशा त्रयाणि न वंति कथं द्वादशानाम् [illegible] निषदोष
अग्निनाम् [illegible] ताददाकारः ए कादशाचा दायदाद गणितो ननेन विना [illegible] जकमको [illegible]
प्राप्तः। आमात इत्ययन्नो। कारस्य विश्लेषः। स च यदा उकार ओंकारेण च विद्या ततदा द्वादशा त्रयाणि
भवति। यदा तु विश्लिष्टिस्या वाकारस्य उकारस्य गणयति। तदा त्रयोदशत्यभिप्रायः। नाद्धनसह [illegible]
कस्यापि न कूप सह व्यवहितेन वनोजामिनाये। ननु चतुर्थपंचमयोः प्रयाजयोः प्रथमाद्विनक्रि
व्यवहितन द्विरुच्यते। आषाणो अग्निरिति निषदोषः स्वाहाग्निमित्यादिद्वितीयाव्यवधानादजामि
त्यभिप्रायः नन्वेवमति सन्निदाच श्रावणे प्रयाजानुयाज द्रूपमेवनानि व्यञ्जनोनात आह। व्यं
उपस्थितो भवति। आस्यवान्यत्र प्रयाजानुयाजा निर्वीजकमेव रूपमित्यर्थः॥ ॥ तस्य हिरण्यं। वह
नाम यः वरुत्यनेनेतिवहिः धुराघृष्टःकंदप्रदशः वहनेति। ह्नीयात्य दिःपञ्चपसंख्यान मित्य
वैहनीमायस्मादस्य युगसंघर्षदृग्धं वहस्तस्यादक्षणे संबंधीति सैवं धमात्रमिमितलवनलक्षित
नाम पञ्चयतइत्यर्थः। देवानाहव्यवाहनो ग्निरिति प्रसिद्धमिति शेषः वहनि [illegible] वि शब्द
स्यार्थ विकृति विषमनु [illegible] र्थमनआदितत्र कर्मसामान्यादग्निर्या [illegible] त्यभिप्रायः। नेत
यं आग्नेये कर्मणि दायः॥ इति द्वितीयो [illegible] एकपादिका यां तृतीये ब्राह्मणे॥ प्रजापतिक॥
आत [illegible] यान्निकोत्र ब्राह्मणे। याय [illegible] पञ्चदशे नित्येषां कांदिका [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नरूपेण राजत्यो रूप तिष्ठति तिष्ठति ... [illegible] ... तिरोहित नश्यत्वं प्रथमं प्रथि दिवो
अग्निः प्रजापतेः ... पत्राश्च आपतिर्ज्योतिरिति वसमजायत ... तदेनीं नीराद्त्य इति
पत्रूरूपं ज्ञानरधिदिवस्तु वदो अग्निसूत्र्यो ... सायधातार्दं वना अग्निर्व्युषस्य ... पर्यभ्यः प्रजा
श्रद्धुरिवः कल्पादौ कोटीनरसर्गोत्पुरुषविधः इदं सर्वं सृष्टा वरेज गर्भं एकरववन्भूत्वा कायको
... स्यैतन्त्यनिरकानावादिदमेवाग्रे पिंडजानं बीज ... ज्ञापत्यं वज्ञे बवन्त्वेत्यग्रे तस्य ...
... यो इदमग्रे सलिलमेवासत्य चो ता॥ सर्वप्रजापतिर्वा एव रूत्वा यावत इष्ट चोवादनमनु
... वर ... सें वतिपद ग्नितो ... ब्रह्माणी त्यनेन कर्मातिकृत्वा सं सिद्ध इति पूर्वं भावनाया वशात्
श्रीः॥ प्राणिनो ... नित्यत्वं ... निप्रजापतिरे तत्या नया वे कृतवित्यदः मासवत्थं नुप्रजा
ति। सो ऽश्राम्यत स ह विवा ... नि ... मेव ज्ञानकाली यं ऽपर्या लोवनितवान्। तथा चाह। विदह
... दो पृथक् संस्था ... नि मम इति तथा ... ति। यथा यत्र ज्ञानस्य प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठि
... तो नष्य तिति। तप ... मनः संनिरो धलक्षणं। तपसा ध्यान परमात्मा धिष्ठितं कार्यं करणयो
... मसु सर्गीया ... दृष्ट्या ... पूर्वमपि चिंतयथमेवानुस्मृत्या ध्यानेन ध्यात्वा का तेन कर्मा
... जीव्यत एव गम्यते। सो ऽयमग्निमम्मुखा ज्ञेनयां चक्रे ज्वलितवान् दृष्वानुतेि
वा दिनाप्राणानेन प्राग्गच्छिता वादिन्यः प्रजासर्गे हेतु ... निज नित प्रतीक ...
ऽनेन घादनमिति मुखमन्नादं नंद जिज्ञनस्वदी ... रवब ... निश्चा ...

यथाप्रमध्नगलानिष्ठुरवेन घारण्याध्यवहरणमन्नीति ... नरवे निबा ...
खतो जनशक्ति ऽत्कृ ... न घाएन। अथ यतत्प्रजापतिर्नाग्निः सन अग्निरिति निर्वचनं
... साएहत अन्नादमहं रमगन्निमा ... न स्वकाशात्। अजीजनेत जनितवान् नचम ध्यति
मित्यान्तम ... यं यदसमग्रि ... नस्वयं भो मित्या ... कावीनिद्र आशीका भावनाप्यन्न वा
वनवनीयं ... नाय ... नोन शब्दः प्रयुक्तः यदिना धातोकेनलिङ्पायेन ततो वकुहूनेत्याहित्य
अन्तरा भावे कारणमाह। कावाली हना कि किल तवाला अपनीतवाला। कावाला इव वालाः श्राव
... यदस्यामधिकिं ... तदस्याः सर्वतदा अपनीतेव सूत्वा आकाल्वालासती पूर्वमोषध्याद्युप
का ... वाली होता तत्कथमोषध्यय इति हेतुतन्वनी नादव नेवनस्य प्रजाप तेष्विते ... भूव॥॥ अ
मभि प्रजापतिमा नमिः इच्छानेन दिग्नते नास्य नत्र परामीपे परिसमैतत्र आ असि मुखोद्गतः नवत्यामेत्यप
वा ... यनि यागे वसर्वस्य महिमानं दर्शयति। तन्न महिमार्थं जनकवाक्यमिति विनत्पनावधेरा ... मनि
वा। शरीरएव तान्तव्यां ईश। आपितवान् सः ... ऊर्ध्वं पाणी अस्पृष्टवान् यस्मात् ... वास्तस्मा ...
नद्ह या नामी मनुष्याणां मेदं ... तं दक्षिणावा ... नव्ह मलोकम्भिदं ... वमित्यनि नाथा नेवदर्श ...
वेदा घाप्य घृताकृति चपयआकृतिं वसिं गंधं पयाइत्यर्थः। अतएवाह ... तन यत् ...
पुः संत मेव घृतमिस ... त्यर्थः॥॥ साहेन ... न अनिरा ... ध्यायं कारा न आतधिर ...
दंवकारा। किं कारणं। केशानिथाहिव ... केशा ... नानु ... वचवसि ...
केशा इत्याह॥ ना नाकृतिं। विद्रुतं ... मो ... किमर्थं ओषधयो ...

शमनात्पदार्हंधयुक्तिबश नयत्येव मर्त्यो । ब्रौ दांतः । ततु ओ हुप यज्ञनिष्ठो [illegible]
साहेनमा । व्यवि कि क्षित वान् विविधं क ते तान् संशेते वच कथं उ रत्वा [illegible]
सोम हि मूर्ति उपाय दर्शनादयन नय स्य स [illegible] [illegible] [illegible] ना गाज मा मा डी [illegible]
रिति पूर्वत्य स्व स्वारा को रस्य ति निमित्त दर्शनी सच स्वा हृत्य वक्षे न वमंत्रे ण कृतीरस्व
नित्य व स्वयं जनित स्याग्ने नाद स्वाशमनयो । स्वसां साधुना दिवि [illegible] [illegible] नादितथ
स्मा [illegible] जा ति कृता कृत्यनु कारणा चापि वा यस्य हत्येव कुयात । यत्किंचन कुयत उन्नरा कृतो [illegible]
वत्स । तकार स्थाप्य व चनं न विष्यति । नारू ली कुहो ति । ति तत एव उद्दिया यौति । पूर्णाकृतो उप वनो
[illegible] प्राण व्याप्य तन इत्यक्तेतश्च [illegible] पूर्णाकृती ति परिणाम मन्त्रि कार्या माकृतो कृत मा त्रायाम वपा व
नादि [illegible] पाति जात कृतानि स एवाग्नि स्त्र धा शान्ति निक्षादन विदित्यर्थः । तथा च वदप त्ति तस्य श्रां तस्य
श्रौ ॥ तत्र स्य तेजो रसो निरवर्तताग्निः सात्रे [illegible] मानं यद्कुरु नादि त्यं ट नी यं वा [illegible] नीयमिति । तथाग्नि
[illegible] द्वः सोमेन हि दिवि दवा सख्या दिशु मंत्र श्रूयमा [illegible] श्रूयमाणो वा नू ध्यातान च वै सति
वमानः पावकः शुचि रिति ते प्राकु वर्व [illegible] रितिवक्तव्यं । यएव हि पवमानादयस्त एवास्या
दयसू ध्यापि वन्नि लात्रे जा क्षतः ते एव पवमानादय आहवनीय शरीराग्निवायु सूर्य रूप
उपासिता अ त पूना स्कम एक माया दप तहत्यां स्यादी नाम [illegible] प्रा कुत्ता मा [illegible] न एव
नादी नीं पूर [illegible] लो तु पवमानादि धार कोऽप्य पै व पूं भिन्नत एवाग्नि सर्गज न दिवा मा
आदित्यः [illegible] नू व प नू नः । धातु पा रव्यो वायुः अग्निर पि पराु रवः न
[illegible]

उर्ध्व मु त्यत्को । स्वस्रो त्वत्त स्य यम व दो यो वसंत स्तु इत्यर्थः ॥ सक्रु वा [illegible]
ति नाथजा कामे नम्रत्यं च जिज्ञासता अग्नि माधाय पूर्णाकृति जुवाग्निहोत्रं कृती । तत्राग्नेः परिणा
म स्त्राधान स्याग्नि होत्रस्य विपा कृतिरित्युक्ती । अग्निहोत्रस्य वाय मपरः प परिणाम प्रचारा तात
कृतो । स एवं सर्व स्मा द्यापन्नो निर्तु ध्यातायएवं विद्वान ग्निहोत्रं जुहोती ति तस्य परिणामः
यं यदस्य ता स्त्र [illegible] मा न न [illegible] स यो य [illegible] तं चिद्धा निति ति प्राजापत्ये दर्शन स्थि त्वाडतः
फलवचनमेतत् । सयत्राग्नि । कथं पुनः कथं पुनः मर्त्यः सन्प्रजापतिः स्या त्कथं वा मृत्यु मितिवर्त्तनीति
अत आह । तदृषा श्रे रधि जायत इति अग्नेरधिजीत स्य सर्व मुपपन्नमित्यभिप्रायः । शश्वद्वा एष न
सं नवती त्यन न्यो [illegible] कथं नी प्रजापतिर्न्नो व स्या हा शश्वदित्यव धारणार्थः शश्वद्वस्य मे कीतन
एव योग्निहो त्रं न जु हो ति स त्व पायी तर ण न सं नवति यथो के प्रजापति सं नवमित्यभिप्रायः । त
स्मा द्वा इत्यग्निहो त्रस्यो त्पत्ति तस्य तु धर्मः स्तुहूं पयो परिष्टा द्वक्ष्याता नन्वा ध्याया यौ तत्पुनरपि
तस्माद्वा [illegible] ग्निहोत्रं होतव्यमिति वक्ष्यते । तदिदानीं किमर्थं स्यात्तद प्युत्पादकं एवम च होतव्य
एको पास्यानं सर्व धु [illegible] मस्ति ग्निहोत्रोत्पत्ति कथा नाची म कृ तत त्य न ने न व वीतर [illegible] चा के
प्रजापत्य दर्शनं [illegible] यतो । तन दैव दर्शन मि ति तद्विशेषः [illegible] प्राजापत्यं दर्शन
[illegible] कृतानुपयो दपते । वै धा [illegible] सं [illegible] का कुर्ता [illegible] अपेक्षाम वा मूर्ध प्रजापति र [illegible]
Indira Gandhi National Centre for the Arts

तद्धाएत
निवेदं पूर्वोक्तो यथाग्निहोत्रे अथ यदत एव यजेताग्निहोत्रं तत्तिर
किं सा विरुद्धार्थ ज्ञाने संशयः तेनोच्यते तत्स्वरूपं को विचारो ऽत्र च्यते यत्प्रजापतिविचारितवान्
द्विचारास्यजन्मवध सा प्रवृत्तिरग्निन कृत्वोपुरुषोत्तरगतस्य विचारस्य प्राजापत्यो विचारा
नियो निर्लीजतत्सङ्कल्प विशेषा एते नान्यत्रापि प्राजापत्यौ नोनाबानीप्रा एवं तरग
नावयो निवेदयितं चदितव्यो सवप्रजापति विज्ञानं श्रेयसि प्रशस्य तरवा शोन नत रपदो
गुरुचानीत्य स्मिन्नधियात ज्ञिते श्रितेना कथमवगम्यात फलसिद्ध क्षेनाराय प्रजापतिना
सयो हैवमेन दिदिक्षसी गार्धियाकुलवचनं ॥ ॥ सङ्गवान्यस्य ॥ निनिचेः नूमोक्रुवै कुर्वे
श्रीः ॥ अरुष्टपाणिं शोधितवान् ततो निमृष्टाद्धि कं कतो कदं वा: संभूतः तस्मादाज्ञति प्रजा वाला
दिष विकंकता अथ शालादिदं कथं यज्ञियः । किं दयतः यातवआसः यज्ञपात्रीयः पत्रप
सोपिकृते नादेती नियम्य तपात्रियं व्याख्यानेव मैत चक्रासंगिको विधिः एषावी
क्षिप्तो तस्यायज्ञबाधाकोन प्रकरणाद्रुह्यो यज्ञपात्रविषयो गम्यमानवारणोनाम सयुक्तेत्यो
प्रनीतोद्धाद्दादि पञ्चपलाशादिभिः सोमपात्रेष्ववावतिष्ठात । अग्निहोत्रेत्र विकंकतत्रकु आर्थ
शाखीतरावृग्जेतवो अन्यवाकृयस्माद्राकृतिं प्रत्वंनं वक्तस्माद्यज्ञिय इति उपक्रमानुरो धा
प्रकरणाद्भूयज्ञशब्दो ऽग्निहोत्र एववर्तते । तथा वनएतान्यज्ञक्रतुस्तेनिरग्निहोत्रं च
दर्शपूर्णमासौ विति अत्राग्निहोत्रेपि यज्ञशब्दः प्रयुक्तः तथा अथातो यज्ञवी पर्णाम
दर्शपूर्णमासौ विति अत्राग्निहोत्रविषय एवा
अथातद्वा अमुष्मिँल्लोकेग्निहोत्रक्रदथातीव्यग्निहोत्रविषय एवा

तत आरभ्य ... दित्यातनसंबंधः तत
तद्विधिः सोमपात्रे प्रशाखाशतिबृततएतद्गति सस्वाहेत्येवजुहोति ... श्रीतः पूर्वे भूतद्वृत्तिः प्राकृतो वक्तोधुनापि
ग्न्यादयो दिवाती माध्ये वीराबिकोतामहाकर्माणा जातं पूर्वे भूतद्वृत्तिः प्राकृतो [illegible] दर्शनामिति
गतिनयमप्याकृतिजन्मैव ॥ सयाहरुचमिती देवानामित्याद्यग्न्यादिनाव प्रादिदर्शनामितिहासे
उ॥ शेषवदनं तद्रुद्देत ॥ तद्यादयो ग्न्यादिनाव प्रादिस्येव दृश्ने नोपासीताग्निहोत्राः तत्फलानि मु
स्यप्रयादिता ज्येउत्तरकर्माण्यग्निं चुदेये तावत्प्रजापतिनं नुप्रजापतिरु तिर्हितानुवरानवामः
ते तिप्रशोच नार्थो निपातः वयमप्यात्मनो नु चरेत् तृतीयः जामरुहति तत्परि वे अश्वसमुद्रे इति
वाक्यशेषः सामर्थ्यादि रक्षितिः किं विदृशीं परिवार्यगायत्रेण साम्नाक्षतेनः सामर्थ्या प्रजापतिं यज्ञत
तद्यदिति समेनादाथ यन्न स्वसमुद्र इयं उपपृथिवी । आक्षतम स्मिन्नित्यासावः ॥ ॥ तेह्वा ॥ प्रीयाद्दशी
त ग तानन्ये रत्यस्या । इत्यादि ... लीनरएव मेवन्तत मितिगम्यमानान् पुनरान्नादीगच्छाम ब्रुवन्ति
सधमयाङ्गमुः दिवा आस्ता वैगच्छामास्त्वितिमासि भूतो । सो वेदवाधर्व एतस्याग्निहोत्रस्याग्निहोत्री
तिवचनान्मागो देव्या । सेव चेडामानवी । स्वहावादेउवाम मानयग्निहोत्रीति वचनानुसो दि
नी दृश्या नास्य अग्नानावशाद्विकृतवतीति गौ हिंकार आर्थ इति दर्शयति प्रसंगात् ॥ तादृवा
विदास्यः कानुकृति निसाम्न नक्ति वै हिंकारस्याद्र चात्रप्रइत्याहुरुपस्तिः कल्पान्तरस्या
हिंकारं सामत्य [illegible] हिकार उपलक्ष्यत इति शेषः तस्माद्दवाग
नेनत्र वचनं सएय ... विनिमित्त सूतायो हि ... यर
Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पत्नी वनीया । यस्माद् देवर [illegible] [illegible] ज्ञाने नाप्ङी वित । तस्मात् [illegible] वैधाति [illegible]
निर्दिष्टा रूपकार दीना लेसादि [illegible] इष्टार्थ रूप जीवना [illegible] । न हि तु [illegible]
न वाध [illegible] कल्याणे विव दितेन न तद् शब्दः प्रयोजनं कि [illegible] त्य पर्याय । साधु [illegible]
त्य य मादि प्रयोजनं न तद् शब्दं वयमित्यो [illegible] वार्थ रूपार्थः प्रसंगात् के [illegible]
स्यात् । न ईक ल्या [illegible] सर्वोपकारी दैवयेन नितवं नो येन जनितवं ततः कथं । दृष्टा [illegible]
[illegible] कारितं नावदा । यज्ञो त्ये वैसा । यज्ञ सा [illegible] न मित्यर्थः । तस्मात् [illegible] मात्रं आवणा संख्य
येस [illegible] षड् इत्यादिति गम्यते । अन्नी ह्येव रुमिति दृष्टा पकारिणा इन्द्र नामा पादयति ।
श्रीः ।। यज्ञ दि [illegible] चानमिलिशाकादि नाह [illegible] गा [illegible] सं [illegible] मव । उक्त मात्रं न व नीत्य [illegible]
प्रायः । नन्तु ना [illegible] महि [illegible] सादि संस [illegible] प [illegible] म हि न मा [illegible] स्या । [illegible] स्य त्वा दान स्य न
[illegible] धवादि त्यभिप्रायः ।।। तन्नाएतादव ।। एतद् इदमिति नाम यज्ञस्य गवां वसा [illegible]
[illegible] वितेन श्रेयसी । एकस्या पि श्रेयसा यन्ना मत दपिन युक्तो । सा दा [illegible] इति किमुत [illegible]
तस्मा दनत्परित्तर सर्वाश्रिव [illegible] कोन सादा उच्चार्य [illegible] पात [illegible] व्यवहारादि
त्यर्थः । [illegible] न साधु [illegible] मित्यादिना । साधूपनमति उपना मुक्तः ।।। [illegible]
यामि र [illegible] मस्या मिति ध्यानवा ने तस्यां वोरतः प्राप्ति [illegible] प व न [illegible] स्य [illegible]

[illegible] रक्षा सानि वृद्धा पितृणा [illegible] तत् पिंड रूपं [illegible] मिश्रा रने अपहरेयुः तथा [illegible] तित भाजो [illegible]
[illegible] त्यर्थः । नवि मधुते नापहरति माध विलोडन इति [illegible] विहित [illegible] विधते स
[illegible] नहु [illegible] कनि [illegible] विहिते तद्धे रूपालीत्य नेन मंत्रेण कर्तव्यमित्यर्थः [illegible]
मायाव [illegible] पितृणां रूपाणि प्रति मुंचमाना धारयंतः । संतः पितृ [illegible] यमान [illegible]
[illegible] पूर्वं परापुरः पिंड दानात्परामंताः इदानीं मायावशात् निपुरः निपरणं न पिंडदानं [illegible]
तो [illegible] पितृ [illegible] विहरति परापुरो निपुरइति । पराणि [illegible] णाते । [illegible] दाति लक्षणा [illegible] कि पि
बहु [illegible] सव [illegible] पिंड विषये दाने वर्तते अत एवो [illegible] माध्व लायनेन [illegible]
२ वी न पाणि रिति उत्तर पद निर्वचन प्रसंगे या स्केना प्युक्तं पुत्रः पुरु त्राय ते निपरणाद् [illegible] परा प्र
ताः पुरः शरीराणि ये षां त परा पुरो नि [illegible] अल्पांपुरः शरीराणि येषां त निपुरः महाकाया अल्पकाया
श्वेत्यर्थः एवं [illegible] असुरा ये संति तान स्मा [illegible] पिंड पितृयज्ञ [illegible] नाद ग्निः प्रणुदा ति [illegible]
मः प्रणुदत्वि त्यर्थः । [illegible] यम [illegible] सिद्ध मितिव्यवष्टे अग्निहीति एवं निर्दहतीति । [illegible]
शूपतेन अनेन मंत्रेण निर [illegible] दित्यर्थः । पिंड [illegible] नस्य [illegible] वेनो व नेज [illegible] अ [illegible] ति उद
[illegible] मुदकपूर्णपात्रे एकह लदो [illegible] यितव्यो न्येत [illegible] मि [illegible] स्याद [illegible]
नेजनमंत्र

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नामनिर्दिष्टव्यं। हेयज्ञ त्रा मेनूम म पिन आव नेनि है। कस्यमानेत्तिर्ई नो कुअ [illegible]
त्राथेष्ठ निजिरशौ नपोबणयोरितिध ३ं एवं पिं [illegible] प्रापितामदविपद्यैतम [illegible]
पिंडदाना प्राक्कर्तव्यतां दर्शयन्नेनोपपादयति तस्य पातिं अशिष्यतेनो दय [illegible]
तेत् षिवद्धं उदके दसेददाति एवमेवापिदत्तानवनेननमित्यर्थः अथ तस्मिन्नु [illegible]
फरी अरिर्डतसंपादनविधत्ते अथेति सकृदाच्छिन्नानि [illegible] वेनच्छिन्नानि मूलमूल [illegible]
नानि खंडितानि वर्हीषि। पितृयज्ञार्थानि नवीति एवं गुणविशिष्टानि [illegible] याह [illegible]
श्री॥ नसमीपे छेदनेन उपपादयति अग्रभिवइत्यादिना अत एव ते त्रिदीपके प्यामाते [illegible]
देवानां वर्दितराज मनुष्याणां यस्मूलं तत्पितृणामिति। छेदनगते [illegible]
[illegible] बसूरवीविधत्ते दक्षिणादक्षिण उल्लिखितं आदते ताभिः [illegible] पिष्टुपदक्षिणा [illegible]
[illegible] उपमूलं सकृदाच्छिन्नानि लेखायां कालुतिं पिंडदानविध [illegible]
[illegible] काल्यायनेन सूचितं पिंडानदद्यादित्यर्थः तत्प्रकारविशेष [illegible]
नस्पिन्नहिवासी तिर्दशे [illegible] मध्येन पिंडोणाती [illegible] मनुष्य [illegible] दानको [illegible]
[illegible] अनेन प्रकारेण अंगुष्ठ तर्जन्योर्मध्ये न [illegible] इति [illegible]
नेतद्विपरीत्यकथनेनो पपादयति इती वा वैपरीत्यादिति [illegible]
देवतीर्थेन [illegible]

वैयक्कवसायमारं नंप्रातर [illegible] मन्नि [illegible] तदर्शी [illegible] प्रथमभा [illegible]
कृतं प्रातरपितानवाहितव्यमेवमन्ये [illegible] स्त्रीम [illegible] अनेनुमंत्र [illegible]
ततःसोरी। अत्र च क्रममात्रमेव विधीयते न उपक्रम वा [illegible] स्यादवतेनुमंत्रव [illegible]
प्रेअल्ह [illegible] कालो वसय सायमग्नि [illegible] तस्य [illegible] तिप्रा [illegible] कालाद [illegible]
५य मपि कालमंत्र नियमादवसिद्धं। सप सायं प्रातरग्निहो [illegible] तानीति [illegible] तरकाल
मुक्ते वचनाद [illegible] पि [illegible] सिद्धः। तत एव देवतयोरपि कल्पः। [illegible] दवाः [illegible]
मिति। सर्वभूतानि अस्यां दिमया [illegible] इममेव लोकम [illegible] ग्निरुजा [illegible] यावत्या
सिं लोके देवताना: सर्वा अग्निरेवत्य [illegible] ततश्चाग्निरेवास्य लोकस्य [illegible]
श्री॥ मितरा वितरदा लोकयोः। स एवं विधानि [illegible] प्रजापति प्रजापति [illegible]
ऊर्जेता अस्याद [illegible] सर्वं [illegible] पयो [illegible] मिदमग्नि [illegible]
[illegible] मिन्नग्नि सारः [illegible] स्थूल [illegible] विष्टसति [illegible] व्यमपि [illegible]
[illegible] नादवध्यकूद्दश्यते। ततश्चाग्निरसारःस्यायतं। अस [illegible]
[illegible] स्यामिति [illegible] सारः [illegible] परन्नमेवमानरदा [illegible]
[illegible] क्रमास्यानुपलब्धेरग्न [illegible] याः प्रकर्षसार [illegible] व्यत इति दृष्टव्यं। तस्मा [illegible]
[illegible] नक्रुयामौ [illegible] सः सन् सारः सं [illegible] व्यत इति [illegible]
माता

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

निद्रि स्यान्॥ न होतुं हिता उपासीना ग्निहोत्राः कल्पादावि [illegible]
कं भान जिवामेदिति मन्यते॥ न होतुर्हितदं [illegible] माहात्म्य [illegible]
कोन वल्पन्ति धायः के लोके इदं प्रथमाय कोलवी [illegible] नित्यत्वं [illegible]
परके लोक प्रथमाय कसे द्विती याय कसे इत्यादि [illegible] व्यर्मा [illegible]
अनापो ब्धनी त्वतु रित्यनुवर्तते। मनुष्याः न [illegible] कारिता [illegible]
ध्यै ऊनैन स्याः [illegible] प्रथम [illegible] होर्थ्यति तेनो वा कं न वति। को [illegible]
श्री नुष्यान्ब पितृथैव होधीदि कथं पुनः स्वयमुपयुञ्ज्यमाने [illegible]
प्रजापति मेयान्याद्य वस्तु मुद्दिश्य होमाद न्येषामपि [illegible]
मद्य मिति देवा [illegible] निरुवाचे तिजन [illegible] मनियाम [illegible]
पान निकार्थी॥ सहोवाच॥ अन्नय [illegible] तिन्ने [illegible]
ते जवलीत यादवज्ञयमानस्यापयस [illegible] विना [illegible]
वयतिस्य [illegible] दर्मैयावद्योनो प [illegible] वेति अन्नय [illegible]
प्रथमस्य [illegible] प्रातः [illegible] वचना [illegible] वायस्य यो [illegible] तदावन [illegible]
तिशेषः। ओं कर्ती त्यत तनु [illegible] चादतस्येति [illegible]

ऊर्ध्वेनी दि [illegible] वासरस्य वंचिवानुबा [illegible] सीत। अग्निहोत्राः [illegible]
हारः। स एता मिवप्रजापति प्रजायात। यामेता एते जानीयाः कल्पान्तरे प्रजापात [illegible]
ते शस्य लोका भवति। याचसक [illegible] दिनराग च्छति [illegible] नाव [illegible] ती होमाए आग्रे तस्मा
तव्यमिति अग्निहोत्रोत्पत्त्यप संहारवचने॥ ॥इति द्वितीय॥ एकपादि [illegible] कासमाप्ति॥ [illegible]
यादत सूर्योदि न्यमग्निहोत्रे एतस्यात: पर धर्मा [illegible] यते तत्वेना निरकादशा [illegible] मितानुदित [illegible]
यतत त्राश्रयाणि दर्शना न्यक्षीत प्रसंगा [illegible] रणाकाल: [illegible] अग्निहोत्रसाधनमग्नि
मत्रा स्ववनीयाभिः नितावानवयो गार्हपत्या दुध्रियात। मर्त्य व [illegible] दृश्यः किं तस्मि [illegible] परामा [illegible]
कथ्यैव [illegible] तस्याग्निहोत्रा ऊतः प्रजापतिना ऊता द्याः अग्ने प्रथमम न्यस्योपपुदितः यस्माद [illegible]
सा८ ग्निरग्निहोत्राधानी नान्यः कोन्नि प्रापः योग्निः प्रजापते [illegible] साधने तस्या आहुत्या समिध [illegible]
श्रीः॥ [illegible] तस्या पेष एव सारस्तन [illegible] सारत्वाद [illegible] स्यर्थमिद [illegible]
॥ [illegible] यत्रेदा [illegible] मितस्य सूर्य [illegible] तिनत्र को निशा [illegible] स्यर्थमिद [illegible]
[illegible] ग्निसार इत्यत स्थूल दृष्टि [illegible] प्रविष्ट सति [illegible] यम [illegible]
मतितावदेव पृथक् दृश्यते। तत [illegible] रसारः ख्यायते। अस्तमिते पृथक् सारानुपल [illegible]
[illegible] सारत्वमुपपन्नमर्वमातरस्य [illegible] दर्शन [illegible] मानो [illegible] सन् सारसं [illegible]
तस्मा [illegible] सूर्याग्निहोत्र [illegible] दर्शन [illegible] एवं तावद [illegible]
न मुक्तं अथप्रजा [illegible] विना [illegible] व्य [illegible]
[illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्री ॥

१० उत स्वस्याग्नावनुप्रवेशः सत्यमुक्तं ... अध्यायते नमस्तेन ... प्रमाणान्तरे
नुपलभ्यमानं चाग्निं सौरं तेजः सत् ... तत्र सोऽप्रविशतीत्युच्यते । तं च ... नैवं
त्योऽप्रविशति तदा सूर्यात्मकमध्यात्मिकं चाक्षुषं तेजो हृदयमुपसंक्रियते । तत्र कार्यात
विशेषं भवति च क्षुरपि चक्षुर्विशति सर्वाण्यपि चेन्द्रियाणि प्रविशन्ति तानन्यानपि ... इत्यत्र
... इत्यादि ... सूर्ये ... उपसंहृतेन्द्रियः प्रज्ञात्मा ...
इति कार्यात्मनेन्द्रियाणामुपसंहारो दर्शयति । अपायापादाने ... विनिवर्तत इति शेषः ...
ती आदित्यं कस्मान्निरण्वहिलोऽपि कागतो ... एवं प्रज्ञा अपि सुप्तस्ति ... तिल ... वापि
केचित्तत्र कथयन्ति ... प्रज्ञानां ... नेष दोषः ... निःशेषविता ...
मृत्योपसंहृताः अपि मित्रायामपि रजन्यां ज्योतिषः प्रातः ततः किं ... समये ...
॥ सत्यसाध ॥ अतित्रुरसेति । आशयं तिर्पयतीत्यग्निप्रायः । अग्निकरोति प्रयच्छ ... विकरोति ...
वाजीनीत्यामानरस्यान्तवचनं विकारस्यापि कुशलं प्रसवपीत सादिमेगनोऽग्निवायुविकरणात्
यैत इत्यवं सम्प्राः प्रज्ञाः अग्न्यादित्याभ्युन्नयमनुबुध्यते । एवम पि दिवमादित्यास्तमितो पि विधा
... नरूपतिष्ठतेति द्रष्टव्यम् ॥ ॥ अथ प्रातरनुदितहोमे ॥ सूर्योदिवत्यामाहुतिं दिनमर्के
चक्षुमन्तं प्रजनयति । सायं प्रत्यक्षं तेजः तेजसी रूपावि भ्राजमाना विलसद्रश्मिजालोज्ज्वल
ञ्जलमात्रोऽनलः जातिशब्दवश्यमेवनादित्यादादियेऽनमानदर्शनं । स्मिन्ननुदितकाले
... नजनयात समारतौ सौरीमनुदितेऽस्तात्येवमुपसंहारो द्रष्टव्यः ॥ तथा ...

यदितिागच्छरूपत्वागमावस्थितेःसूर्ये रात्रिस्तिरएवतिरोहितमाह्लादितेः करोति
न्तः विरइहोति लोकिकगतस्य --- दृशाद्धनो ... एवं गन्तरूपत्वं प्रति प्राच
स्यति ॥ सयदिति । गतसंतमिति । अस्तमाया -- दृ सूर्यस्याकाशावस्थानाज्ज ...
४ग-४ तु अग्नौ रूपेण प्रविष्टं तमस्तिह्नोमे ऊर्ध्वं परस्मिन्दिवा सपुनर्जनयिष्यति ॥ सयं
यस्मात्तत्रीभूतस्य सूर्यस्यराजावग्निहोत्रहविषावर्द्धनी तस्मादवतज्जातीयाइतरग
कुर्वतोपि जीवैतिवर्द्धति । एवं सायंहोमस्य गन्तृदृहितरुतामन्ति ... तहोमस्य
अथ वन्तस्य ततः प्रागवानुदितकर्तव्यतामाह ॥ अयदिति । ... तिर ... प्रातरा
श्रेयः चुतामुपपादयति ॥ सायमिति । तेजो भूवेति । आहुत्या ... तर्थः ... साध्व
मिवेत्यर्थः । उद्यतः सूर्यस्य तेजः प्रा ... नोपपादयति ॥ सयद ...
पातेजः प्रतिबन्धकाभावात्यापादित्याह । एवं सूर्यस्याग्निहोत्रहोमात्यापत्ति ...
षापि प्रतिपादयति ॥ यथाहुचारिति । विहितसूर्ये तइति । अनुदितहोमेन ... यस्याद
र्थयथाप्रत्याजनस ... तस्य ... तेजस्व ... त्यर्थः । सायमग्निहोत्रास्यात्तनीय

वि० १

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

मन्त्रिर

कर्त्तव्यमिति विशिष्टे ... सिद्धैवाग्निः इति। स यः पुरस्तात् आहवनीयमुद्धरतीति।

ये दित्यर्थः। एतदुपपादयितुं ... नाग्निहोत्रे देवानामागमनमाह। एतेनवाइत्या।

यैरश्मयो विश्वेदेवाः अथ यत्र रश्मीनामनुदये ... ज्योतिः स ...

वां तज्ज्योतिः प्रजापतिर्वा ... ज्योतिः प्राजाप ... लोकमिदम् ...

त्यर्थः। तस्मिन्नयात्यागवस्थिता विश्वेदेवाः अग्निहोत्रिणो यजमानस्य गृहान्

६नु गताः आहवनीयानुद्धरणात् सत्यान्वयाद्वा ... अनीतानुद्धृते वा आहवनीये तं व्रजि

सीता इत्याह। स यस्यानुद्धृत इत्यादिना तद्वा अस्मादिति। आगतानां देवानां अपगमनं

८४ मानायतदग्निहोत्रं व्यृद्धं। विगतर्द्धिकं भवतीत्यर्थः। तस्यानुव्यृद्धिनिति। तस्

व्यृद्धिमनु -- -- यासु वीवदयश्च ना ... सर्वे अनुद्धृतमाहवनीयमग्निहोत्रस्यर्थेन

१०क्षु तिसर्वत्र निंदंतीत्यर्थ -- -- -- येनाग्ने ... तीति। आवसथ्यस्मिन्नित्यावसथ्यमा

सेना आयास्यंतं श्रेयोसियत्राः ... मयात्यागादाहवनीयोद्ध

नीतइतिनिर्वि ... इत्याग्नलेपदं सपदस्मादमित्यादिनिगदसिद्धं तस्माइति

[illegible] पात्रेयंतपात्रे रिति पश्वो द्विपादश्च उष्पादश्चाद्दिनदः कामादिपाशे ... पदार्थादिपाशे ...

यस्मादूर्ध्वमित्यादि। यस्मात् सूर्यरश्मिरूपा विश्वेदेवा उदयात् प्रागागता आसन्त उदिते

तस्मादुदयात्परं प्रातर्होमं कुर्वतामग्निहोत्रं विच्छिन्नाम भवतीति कथं विच्छिन्नमित्यत

सूर्यं३ शून्यमिति। यथा आगतातिथयो गृहादपगतसतिं तद्वा वासस्थानं शून्यं। प्रतीतं तर्पणे

मादूरेण एवमाहवनीयाद्रश्मिरूपा पशुदाच ... उदितं सूर्यं प्रतिगतेषु तद्देशेनाहवनी

एतावेवास्तमितानुदितहोमो प्रकारांतरेण प्रशंसति। द्वयं वा इदमित्यादिना देवानां

स्वल्पं तत्सदित्यर्थः। किंतद्मूलिकं वामूलमित्यत्र नयेदश्नीयतिपरा ... मूलाइति। तंगम

रहिताः स्थावरा ... यो मूलयुक्ता इत्यर्थः। एष रस इति। दीरात्मको रस इत्यर्थः। ...

स्येति। मूल्य मूलेन यनिष्पन्नस्य सर्वप्राणिजीवनहेतोः दीरात्मकस्य रसस्य ...

त्यो नुह वानि पश्चादुपयुक्तो ... सर्ववयमुपजीवामइत्याननानिप्राये ... यसा ...

३ त स्यप्रयोजनमाह। स य इति। अतो होमानंतरं राज्याकालेन यदश्नीतं तद्भवतीति तस्

वति निरवतबलीति। निष्कृत्यो बत्रोन लिर्द्वं ... यस्मात्तं निरवतबलीं एवमग्नि

तोच्छिष्टास्येव राजबरिता ... भवति प्रातर्होमेवमाह। अथ र

...a Gandhi National
Centre for the Arts

स्त्रौ ३

ज्ञापवलक्ष्यणी संस्थितं तदैं प्रतिपादयति। मंदाङ्कुरति। अन्ये ज्योतिष्टोमादयो यज्ञा

स्वी व यत्तु द्वादशसंवत्सरा सांख्यं सत्रं तद पर्यवसानवद्वा। अग्निहोत्रं तु अनंतमसाद्धं नि

३ त सायं होति। अस्त्वेवमग्निहोत्रस्यासंस्थितत्वं। किं तत इत्यत आह। तस्यानुपस्थिति।

४ष्ट: परिसमाप्तिरहितः क्रिया अनुपस्थितः अपरिसमाप्तिः सर्वदा तद्युक्त इत्यर्थः। एवं

विध्यय तस्यादाहनानंतरमग्न्याधेयश्रयणं विधत्ते। तद्दुग्धाति। श्रतमसादि नापाके

श्रौ।। येनेत्यर्थः श्रतं पाकेहितइति निपात्यात। कियदवधिकः पाक इत्यागीकयनात्रिकं मतमु

।।के इद रिति। यर्हि। यस्मितत्पयतदेतं पाकवशाउज्ञ नातं बुद्बुदवद्भवति। तर्हि तस्मिन्काले।

।। कालेऽ वर्त्मापन्ने न पयसा जुहुयादित्यर्थः। तादनुस्मिन्निषिध्यपक्षांतरमाह। नद्धाइति। उपहदाह

ह्रीर वर्त्मापन्ने न पयसाज्जुहुयादित्यर्थः। अप्रज्ञेति। रेतः संस्कृतं होतव्यपयः। तत्रोपदग्धं अस

९ सू अस्मपदाहः। कोदोषइति। तत्राह। अप्रज्ञेति रेतः। संस्कृतं होतव्यपयः। तत्रौपदग्धं अ

नशीलं। प्रजोत्पादकं न भवतीत्यर्थः। कथं तर्हि होतव्यमिति। अधिश्रित्यैव। अधि [illegible]

ऊयात। न तु पाकेनोदेतं कुर्यात्। ननु श्रतस्य होमयोग्यत्वं नास्तीति चेत्तत्राह। य

रेतस्त्वं आशागाम्नातं। तस्योरेतः प्रासिंचन तत्पयो भवदिति। तयार्वाधिरत स्त्वादः

२ [illegible] तदस्नोकपाश्चातइतवाइति। [illegible]

अतश्चाग्नावधिश्रयणमात्रादेव [illegible] नक्तं भवतीति तद्वस्त्वेन वजुहुयादित्यर्थः। तदवद्यं

दर्भाग्रेणावाङ्कुरवंप्रकाशयतीत्यर्थः। चतुर्थं विहितं होति। चतुर्थः स्तनेस्यो दुग्धं व

समिद्धहोमाय्यावाहृति। समिद्धं अग्नौ होमाग्नौ उन्नीतपयस्कायां वेकेकल्यां [illegible] विए

सिनिधाय गार्हपत्यादाहवनीयं प्रतिगच्छेदित्यर्थः। गत्वा च तस्मिन्नाह। वनीमापर

मैनुपसाद्याग्निं अनिधाय हस्तेद्द्वेवत्सवीमाकृतिं जुहुयात्। होष्यनुपसादयती

नूद नेति त्रिरीयके समाम्नातं तदनुद्य तस्य [illegible] कृते तोदृष्टां तनोपसादयति। स्यादुप

[illegible] निदध्यादिति। लोके तु उपविष्टस्य पुरः स्थितं पात्रमवधाय मध्ये माग

ता एवं तदुपासादनमित्यर्थः। अनुपसादनस्योनुगुण्यमाह। यदनुप [illegible]

ऊवांत्रपसादनपुरःसरमव [illegible] कृतिं जुहुयादिति विधत्ते [illegible]

त्यनुषंगः एवं अनुपसादनो पर [illegible] दनलक्षणधर्मेण्निदानआहुतीनां [illegible]

द्वतीर करोतीत्यर्थः। एतन अनुपसादनो वसादनेन प्रकारांतरालप्रासक्ति। मन्त्र

नि। प्रर्गनेदनपृथक्करोतीत्यर्थः। [illegible] दमार्जन प्रासनेन्यपना

[illegible]ndhi National
Centre for the Arts

सावेद्दिरिति। विराड्वै यज्ञ इति। सर्वे [illegible] इति सूत्रस्या[illegible] मस्य उक्तति। तत्र तो
यज्ञस्य विराड्त्वमित्यर्थः अनया[illegible] त्वोपमार्जनप्राशनयोर्विहितयोः स्तो
विधिरुन्नेतव्यः। तेषां होमोपमा [illegible] नप्राशनानामनुपयोगमाह। सयदिति। देवाः
अनाग्निहोत्रहविषोपचिता [illegible]ः सर्वदा विद्यंतस्त्यच्चः। [illegible]
पक्षमार्जननोषधीनोष्मणि हृता। यावदेना मितिवृष्ट्यौ [illegible]
यज्ञेन न्वाप्तक्ता इति" अनन्वाप्तक्ता। नागरहिताः। ताः पराभूताः। खलु
श्रीः॥ सर्वाः प्रजाः तायज्ञमुखं सर्वयज्ञानांमुखत्वादग्निहोत्रे यजमान आहुतिं नागयुक्तां
८ धीन त्तर्हि पश्चनीनागइति" तत्राह" तेनोद्गृति। मनुष्याननु मनुष्यैर्नया। यतो गवा याः प
निवकारणेन मनुष्यद्वारा तन्नागयुक्ताइत्यर्थः अस्याग्निहोत्रहोमस्य याज्ञवल्क
यज्ञत्वमनुपंन्यस्यति" तदुहाचावेति। न खल्वग्निहोत्रहोमो दर्शपूर्णमासादियज्ञवद्वे
मंतव्यः। अयं खलु पाकयज्ञ इत्येतज्ज्ञवेति" इतिशब्दो वाक्यसमाप्तौ। एतेनतदुपप
दंखल्वग्निहोत्रे वक्ष्यमाणरूपं तत्र श्रुच्यवदानादिकं केवलयज्ञधर्मः। अ

न्नहृतिर्निर्गला आ [illegible] निर्लहनादिक पाकयज्ञधर्मः तस्याग्निहोत्रस्य पा
किंततइत्यत आह। [illegible]ते। तत्पाकयज्ञियं अस्याग्निहोत्रस्य रूपं परार्ध्यं प्रकृष्ट
मित्यर्थः" सेयत्यादि। अमूं द्विप्रकृष्टां यामाहुतिं प्रजापतिः सृष्टिकाल प्रथमं जुहोत
होत्रस्य पूर्वाहुतिः। अनंतरं च यां दात अग्निवायुसूर्याः पश्चादिवाधिर्यैता अवरुद्धाः उ
८ एषा द्वितीयाहुतिः इत्यर्थः। तत्र पूर्वाहुतिरग्निहोत्रस्य प्रधानदेवताप्रीतिकरीत्याह"
उत्स्विष्टकृत्स्थानीयेत्याह" अथ येति। एषा हि दिगिति। स्विष्टकृदाहुतेरुत्तरार्धे होतव्य
त्वनि[illegible]दिति। आहुतिद्विवंत्वसति तन्मिथुनायेवेति। तद्वयमित्यादि। ते एत
कर्मचूतं चिचनविष्याचेत्यादि वक्ष्यमाण[illegible] ते अनी [illegible]लाव
दा[illegible]मिकालावच्छिन्नो एवं [illegible]
श्च श्वेतिवर्तमानानागतको [illegible] अविधं तद्वयमनुतद्ग्रा[illegible] यथा [illegible]
त्यर्थः अथ तयोराहुत्योः सम [illegible] केवामंत्रकत्वे विकल्पस्यनूहं तत्र विप्रदाति
अद्धानद्धारूपचं वविदर्शयति। आत्मेव त्वत मित्यादिना। आ [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्रन्नादं आत्माधाद्भिर्वा एवमात्म... नूतस्य च अद्धाव साम्यादात्मत्वमिति
ज्जिवत्त्वविष्यदिति प्रतिज्ञा॥ तदुपपा... दनमनद्धाहितद्यत्यादित्यादि। अनद्धाउ
रप्रत्यक्षेव साम्यात्तादात्म्यमि... र्भः॥ एवमात्मैव जातमित्यादिषु द्वैधांतरेषु याज
नकालः॥ श्व इत्यागामिकाल... ...रूपणादं। नद्धारूपेण... स्तुवाता
५पा आमंत्रे विधत्ते॥ सायेत्यादि... ...ता... नादि रूपं पर्यं आत्मानं त्राति सर्वं ...
पः मंत्रोपि स्पष्टा देवता त्रकाशकत्वा त्तार्थ्यति ता स्वर्गं कुर्ति मंत्रेण जुहुयादित्यर्थः। न
श्री॥ जुह्विष्यमाणा नागता द्यात्मक प्रजास्थानीया। सा च नद्धा रूपा। अनं त्रकत्वमपित
साहोतव्येत्यर्थः। कालद्वयेपि पूर्वस्या आहुतेः काम्य लामं चोदयति। स तु होत
त्यरूपत्वमुपपादयितुमर्थसद्भावमाह॥ यदा ही त्यादिना। अस्तं गतः सूर्योग्निमव
ति। रात्रावग्निर्ज्योतिरूपो भवति। उनरुद्यं तं सूर्यं अग्निरनुप्रविशतीति अहनि
लए भवति। अतश्च कालद्वये अग्निर्ज्योतिः सूर्यो ज्योतिरिति याद तन्मंत्रवाक्यद्व
सत्यं। अनयोः... ...न होमयोः ब्रह्मवर्चसकाम... ऋषि मतो वन्यासपु

तदुक्तं तदिति। अग्निर्ज्यो... ...तिः सूर्यो ज्योतिरिति च वारो वर्चः शाखा नि प्रेयम्... तेज स...
स्यां मन्त्रा स्यां जुहुत... ...स्य... ...तेजः संपद्यत इत्यर्थः। तदुक्तं कात्यायनेन। अग्नि
सकामस्येति॥ तद्वस्यै... ...त्यादि। तत्तस्मिन् होम मंत्रो प्रजननरूपमिव रूपं विध
वे यं म... ...च क्षितं... ...नयतो देवता वा चित्पदा स्यां परिगृह्णाति। तत्र यतः परिग्र
जननरूपं अग्निर्ज्योति सूर्यो ज्योतिरिति मन्त्रयोः प्रजननरूप सद्भावात्ताभ्यां होम
ल वतीत्यर्थः। तदु होवा चेत्यादि। पूर्वं कस्य... ...त्रःत्वेल किं जो वल इति तस्य... ...नाम... ...भवति।
तिः आश्वस्य देवता वाचित्पदस्य हीतत्वात्तरे तः परिगृहीतमंतर वास्त्री... ...अभिविद्या
प्रजारूपगुणोत्पद्यत इति दोषा पन्यासः। ...त्यादि परिहारः। अग्निर्ज्यो... ...संति
सायं तान वर्ज्ज्युं कुर्यात्। तेन गर्भो धृतो भवति। ... ...ज्योतिः सूर्य इति आनन्त... ...
स्य ज्योतिः ... ...तं ...नो मत्वो वह्निः प्रजातो भवति तत्सद्भा
वितदिति। अग्निर्ज्योतिरिति मंत्रेण जुहोकादग्नावेव संतं सूर्यं जुहोति तथा...
नः प्रातः काले तु सूर्ये संतमग्निं जुहोति। अतः सूर्यो ज्योति ज्योतिः स्वाहेति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

मंत्राभ्यां होमस्त्वस्मिन्नायः तदुदितहोमिनामित्यादिना कृ विशेषार्थः। उदितहो
मिनां संभवति। कथमिति चेत् उ [illegible] सूर्यस्योदयानंतरं अग्निर्ज्योतिः प्र
ति दितत्वं आग्नेयात जः सं [illegible] सूर्यप्रकाशवानुभवति। तस्मात् अग्नि
तिरिति मंत्रनिर्वचस्यास्ति हो वदा म [illegible] सामूर्धा [illegible] चारुणि [illegible]
ग्रे द वैरूप्यं निंदा नास्तीत्यर्थः तदुदितहोमपक्षे एव अयं नित्यार्थ [illegible]
श्री॥ त परिवर्तना यद्यस्मादग्न्या ह्यस्यापि स्वाहुतितास्य तास्पैद [illegible] व्यय
उ अग्निर्ज्योतिः सूर्योज्योतिरिति निश्चयमंतरं वैन संप्रदानं वि [illegible] मानतादेव ना
वास्य पक्षस्य निंदत्वर्थः। एवं निंदा प्रदर्श्य अनिंद्यपक्षं कांतरमाह। अ [illegible]
कृतां व्रदीप्ताया मल्लिजुहोत्यग्निर्ज्योतिरिति सज्जरिति [illegible] न सवि [illegible]
प्रत्यक्षं जुहोतीति [illegible] हविः सेवमानोग्नि [illegible] कामयतामिति प्रतिपा
द ११ मः प्रत्यक्षेति [illegible] दिन [illegible] मित्यर्थः। प्रातः कालीन [illegible]
ऊनशिष्टस्य च्छाली [illegible] पयसो ब्रह्मलेन पानं विधिस्तुः [illegible] ति

[illegible] ति [illegible] ति। तद्धोतुरित्यादिना। अयमर्थः। सोमिति। अग्निहोत्रहोमसा
यद्भुतशिष्टं तस्यैव हविः प्र [illegible] ती ति प्राशने विहितं। यत्तु स्थाल्यामवशिष्टं यत्तत्तु नानि
त्रहवणं तो यथा परीणाहः इति परितो नद्वैपरिश्रुतं धान्यपूर्णे त्राकटस्यापरिस्तरणं यथा
निर्वापितद्रनं धान्यं न शेषः। किंतु उनरपि यागांतरयोग्यमेवा एवामवतत्स्थाल्यापय इत्यर्थ
विरचितमाधवीये वेदार्थप्रकाशे माध्यंदिनयातपथब्राह्मणे द्वितीयकांडे [illegible] इति सायण
ब्राह्मणे॥ ॥ अथाग्न्युपस्थानं विधिस्तुसेषामग्नीनां देवतारूपतामाह। एनाह [illegible]
जमानो विद्यते तस्मिन्नेतावद्यमाणा देवता निवसंतीति। तासां [illegible] नलो नैषिध इति
देशाधिपतिर्नलः प्रसिद्धो राजा अनेनश्च सांगमन इति सत्योग्निरुच्यते असन्नपांसवे [illegible]
एवमुद्दिष्टानां स्वरूपप्रतिपादनेन इत्यादिना क्रियते। अन्वाहार्यपचनयाग्नि
नैषिध इति निर्दिष्टः। निषिध [illegible] राजे [illegible] चनलस्य दाक्षिणाग्नेः [illegible]
होत्रहोमकाले एतमंन्वाहार्यपचनं [illegible] स्मादक्षिणतः अहरहरा [illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

गच्छतीति लोकप्रसिद्धिरित्यर्थः। एष एवानश्नन्निति। एषस ...
इति व्युत्पत्त्या अनश्नन्नासीत मनसेवक्ष्य आगमन इति। गार्हपत्यात् ...
वसथे परावर्तति। एष एवासन्न तस्मिन्नो सवदेवदुत्वात् पांसवः। तस्मिन् ...
दि नाम् अग्नीनीन्द्रादिदेवतात्मकत्वं प्रतिपाद्य एतद्वदितुः फलमाह। सय इति। तेषामनुपस्था
नमित्यत इति शेषः। आहवनीयस्य समीपयदवस्थानं मा सनेवात्तस्यान्नस्थादवोपस्थानमिति
तिपरेत्य आहवनीयागारात् प्रतिनिवृत्य गार्हपत्यस्य समीपयदासनं शयनं वा क्रियते
श्रौ॰॥ स्थानां सं व्रजन्निति। यत्रादर्शीतरत्र वसति यजमानः अहरहः पाकसमये तस्य ...
यमन्वाहार्यपचनं स्मरेत्। नत्वैवर्तमनसोपतिष्ठेत तादवोपस्थानं। अग्निहोत्र ...
सं पद्यत इत्यर्थः। सत्वायामासि त्वतिं। वोजम ... गेव मुहूर्तं सत्वायामुपविश्य पश्येयायुषे
९ ना॰ भा॰ यातां परिगमनं करोति तदासनं तस्य सन्याग्नः उपस्थानं। अहतमस्मोपनिगमं नामवोव
पस्थानीयदेतदन्वाहार्यस्याहरहर्दक्षिणत आहरणीतदुपवसथ एवाहनिकर्तव्यं ...
विसुराश्रहयजमानेः ... त्य इति। अहरहराहरणायजमानस्य त्वानुदहसंधि ...
अन्वाहार्यपचन इति याज्ञिकी ...

८२ = रा॰ सं॰ २

हार्यं तदिनो यस्मिन्नतन्यग्नौ वैकव्यः। तत्रैवोपवसथेहनि तस्याहरणीकर्तव्यमित्यर्थः।
सप्रयोजनायेत्यर्थः। पक्षांतरमाह। नवावसथे वति। नव आवसथो नवावसथः। तू
८८ मन्वाहार्यं एवं वचनमाहरेयुः। आहरणप्रयोजनमाह। तस्मिन्निति। युद्युतदिति। वक्र
पयएव तस्मिन्नग्नावधिश्रयितावे अधिश्रयितुं ब्रूयात् उमर्थे तविप्रत्ययः। एवं चान्वाहा
हरहर्दक्षिणत आहरणमित्येकः पक्षः। उपवसथ एवेति द्वितीयः। नवावसथ एव ति
रत्रैतापक्षे आहरणमेकेषामुपवसथे नवावसथे वा तस्मिन्नपचेयुरमांसं पाक्यान्नं
धिश्रयितवे ब्रूयादिति। एवमन्वाहार्यपचनस्य नप्रतिदिवसमाहरणीयं किं तु पवस
सथे वति यदुक्तं तस्य फलमाह। पापीयसइति। अन्वाहार्यपचनस्य प्रात्यस्य
नस्य प्रतिदिवसमाहरणाभावाद् द्रानुद्वेगो नवतीत्यर्थः। अथाहवनीयाग्नेर
३ स्त पत्नीव्यस्वृड्वदिरुणादि देवतारूप ... तं त्कलापो कासाम्यात् होमकाला
दिनात्काष्टैः समिद्धो भिर्यदा प्रथमी ... यमानश्च भवति। तस्मि ...
को भवति। यथमारुद इति। यथा ... लुरुदः इमाः ...

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नघातमिव ता सां वजानी [illegible] नि हि ते स्मिन् स [illegible]

य ३।२ येयमिति। यः कामायत सजायमान [illegible] स्वाहवनीया वरुणात्मकः

[illegible] ध्यं। अथ यत्रेत्यादि। प्र [illegible] दी [illegible] वक्ष्यस्वाहवनी या वरुणात्मकः

णो भिय थापीयसीः प्रजाः आ भा ये : पान् [illegible] लन्निवर्त्तते। तदुदयमपि सद

दत्तेत्यर्थः। उद्वै धूमं इति। अस्यामवस्थायां आहवनीयः प्रदीप्ततरः सन् उदृत्त धूम मो

नवलेत्येवं शब्दायते दर्वक्षो ग्निरित्रोत्सा क इत्यर्थः। प्रति नरामि त्यादि। का [illegible]

६ त नाम्नाताग्नेरचिः प्रतितरां निकृष्टतरा मिव। ऊर्ध्वगमनं परित्यज्य तिरश्चीन येन्नामि

श्री॥ दर्वक्षापन्न आहवनीयो मित्र इत्यर्थः। एतदवस्थहोमयोग्यम भिकारिणमाह। य

ति। बाह्यलस्य जेयेमानस्यायंहोम काल इत्यर्थः। अंगार राष्ट्रा करोति [illegible]

हु निवृत्तो शाकवलेभी गारा एदीप्यते। उ तस्यामवस्थायां एषोग्निः परब्रह्मात्मको [illegible]

तेषामेकमित्यादि। एते षीरू द्राग्र वक्षा विरूपाणां मध्ये एक संवत्सर पर्यंते नि

यदि यजमानः स्वयामवाग्निहोत्रं जुहुयादिति। अन्यो वा ऋत्विक् जुहुया [illegible]

र नियमः। यस्तु [illegible]

व३

अन्यथा प्रतिदिवसं प्रकारांते [illegible] जुहोति। तस्य दोषदृष्टांतपुरःसरमाह। यथेति। अतो [illegible]

दिके खनन्नन्यद्व्रीहिय वा धान्यं वासे पादयन्। सामि। अर्द्धं रूपं तद्यथा निवर्तते। एवमेव [illegible]

हवनीयमित्यर्थः। संवत्सरपर्यंतं निरंतरमेकं पदं कृ वीता यजमानस्येष्टफल प्राप्ति मा

इति। साईं सह निरंतरं यो यः संवत्सरं जुहोतीत्यर्थः। सिद्धमन्यत्। अन्वाध्यामन्ति [illegible]

यतीत्यर्थः। श्वे। निराकृतिद्वयोरवशिष्टस्य चोत्तरोत्तरं भूयस्त्वे विक्षयप्रतिपादयति। सो [illegible]

दिना आयोनवंतीति। न तव्याः प्रजा नवंतीत्यर्थः। तदेव समृद्धमिति। यत्र खलु नो कृणामन्त्याप

नाग्यसं पत्तिर्यसीनतु खलु समृद्धमित्यर्थः॥ ७॥ सायणाचार्य विरचि [illegible] तमाधवीये वेदार्थ

काशे माध्यंदिन शतपथब्राह्मणे द्वितीयकांडे द्वितीयाध्यायस्य द्वितीये ब्राह्मणे॥ ७॥ द्वितीयः प्रपा

कोल॥ हरिः॥ अत्यंतयोगी गार्हपत्या हवनीययोरभ्यारूपस्थानं विधित्सुः प्रजापते आ [illegible]

२४ समुच्छित्य क्रमेण स्तौति। यच्च वा इत्यादि [illegible] प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वान्। तदा [illegible]

सृष्ट्वा स सर्जी। स जातोग्निः सर्वमिदं जगत् दग्धुमुद्युक्तो बभूव। तेन दग्धं सर्वं जगत् [illegible]

ताहि न गिति। एनम ग्नि। सोंति निमा [illegible] प्रादि। अतिति दोमाणः। प्रजा ग्निश्री कीर्ति [illegible]

मानः कर्माधिकारिणी पुरुषं अतिजग [illegible] त्यर्थः। उदिति गम्य किंतु केवा निति। तदा [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तिनि दे सादुं शाको मिंनिगदसि मन्यत [illegible] मग्निनाश्रयि तिं तथेत्यंगी [illegible]
न मिति दर्शयति। एवमग्न्युक्षनेनेत स्य [illegible] नन्तरिणं वि [illegible] तस्य मरणात् प्राग् उद्वासने निष्ठ
सामिमध्यावद्यग्निरद्दा सयेदं विसर्जीयते हास्मे यजमानाय सोग्निः सानि आर्ध ग्लानि
वनीसयथ त्यादि इह लोके योयमग्निः [illegible] को यजमान ग्लाने हेतुर्नवनी त्यथ [illegible]
रणं न मग्नि र्धार्यं इति निगमयति। तस्मादिति। यत्रि नमग्ना विन्ति एनं मृत जायमाना [illegible]
विधिर्ना गोत्रादिपतीत्यर्थः पुत्रः अस्मिन् पितान्नवतीति यजमानस्य जीविनाड्व [illegible] माधि
नो त्यादिन वा दग्नि स्तस्य पुत्रः मरणाद्दे तु तस्मादग्ने यजमानस्य जनना पुत्र एव तस्य पितृ
न वती त्यर्थः ननु पुत्रस्य सतः पितृत्वं विरुद्धमित्याशंकां का चिद्वत्वं संपादयति। तस्मादिति
पिणा मंत्रेण। स च शतशारदमिंनु शरद इत्यादिकं तस्य चायमर्थः हे देवा अंति अंतिके मूल
[illegible] समीपे आयुष्ये न परिकल्पिता शतसंख्याकारक वशारदः संवत्सराः स्वलु यत्र
[illegible] युषि शतसंवत्सरात्तनूनां शरीराणां जरसं जरां च [illegible] तत्र वेतस्मिन् पुत्रा यत्र पुत्रासः पुत्राः संतोप
दने पितरो भवंति। नोस्मान् तदायुर्गंतोर्गमनात् पूर्वं मध्यामा रीरिषत हिंसितं [illegible]
पुत्रो ह्युपसंन्निति मानुषस्य [illegible] येमानो स्य यो ग्नि राक्षसनाडुत्पत्र पौत्रः सन्नादनु [illegible]
तस्य [illegible] दने नपुत्र नः पितानवी

दीपत्निं तदेतदुपपादयति। अग्नौ वा इति देवार्थं यदा नी ते ना ग्नो यजमानादे दे स्यो यदा दीवे दयं तदा मनेन
र्थः अथैव नित [illegible] त्वा द्दु उक्तावलद् त्यपि तृणां उपव आश्रुता वस्था एवं च वरो आबमनीयमितिया
मेव पितृस्य आ [illegible] र्थं न त्रै ग्नो होमनापि उत्सादृक्षणेन तस्मादितिप्रतिज्ञातनिगमनं अथ तस्य च
सनपूर्वकं होमं विधत्ते उद्वासनौ नेतरं दचेत्यो दवार्थं अग्नौ द्व आहुती जुहुयात् यद्यप्यग्नि सोमायं त
रेया त्रहोमः तथापि देवेभ्य इति सामान्याभिप्राये ण बहुवचनं अत एव सूत्र्यते श्यपयि वा निर्वाप
मेकेण न जुहो त्यग्नय इति सोमाय तिचे ति ननु पितृ्यर्थ नद्द विषा देवे यो होमानुपपन्न इत्याशंक्य जाप
यति दवान्वा इत्यादिना य आहिताग्निः यश्च दर्शपूर्णमासयाजी एष यजमानो दशानुपावृत्तः अत सेन दव
शवन्त्यं दयमिति नावः आयतश्चदिति अप शब्द उक्तो विपरीत्यद्यो न कः एतवत्तद् [illegible] दविके कर्मं
त्ये ण कर्मणा अचारीत पित्र्यं तत्वा नित्यर्थः तथा सत्यन्यदीयकर्मानुष्ठानेन दवानां कोपः स्यात्
द्द तवये पि च्येदिके मीति देवेभ्यो होमन तदपराधं निह्नुत अपनयति प्रीणयति वा एवं होम
र्दावे: प्रसृतानुज्ञातः स यजमानः अग्रानंतरमेव ण तद्धविः पितृभ्यो ददात् उक्तमर्थ निग
देवेभ्य इति साधनत्वे नोक्तं विशिनष्टि समाइति इतरान्नादवानुपरित्यज्य [illegible] होमस्य
मादस्य दस्य इति। न च वादेवेभ्यः पित्र्यं सर्वं कर्म समिन्धान [illegible] अनु [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तेनेरणादेविकं पित्र्यं वा किंचित्कर्म निष्पद्यते अतो वाग्नेर्होमेषु [illegible]
वाद्यति विति प्रजापतिः पितॄणां [illegible] संकल्पितवान् अतः स सोमः पितृवान्देवत्व
मार्गेण पितॄणां चंद्रलोकप्राप्तिरासीत् चंद्रमसा सामवत्सु वै गच्छंतीति एतएव मतः पि
व्यै॥ हवनेषु कर्मित्यर्थः उक्तादेवतयोर्मंत्रो विधत्ते सोमायेति कथं पित्र्यं हविः तद्वहति पितॄन्
वाहनः कव्यपुरीष [illegible] पितॄणामग्नेरसा [illegible] नामधेयं अतएवाग्ना [illegible]
अग्नयो हव्यवाहनो वा नीकव्यवाहनः पितॄणां सहरक्षा असुराणामिति कव्यवाहनत्वाग्ने
विः स्वाहादेवमस्तु पितृमते पितृगणैर्युक्ताय सोमाय इदं हविः स्वाहा स्वाहुतमस्तु मंत्रार्थः अग्नो
ष्ठौ॥ धत्ते अग्नावितिं चरुमालोड्य येन काष्ठेन गृहीवाज्यात तत्र मेक्षणं तदस्याग्नौ स्विष्टकृज्जाने
[illegible] अथ पिंडप्रदानाय स्थानविशेषं तत्संस्कारं च विधत्ते वर्षीयसीति अपरं
हैमस्य स्विष्टकृत्स्थानीयं अथ पिंडप्रदानाय स्थानविशेषं तत्संस्कारं च विधत्ते वर्षीयसीति अपद
ति अपराह्णे पितृकृत्यप्रतिपेधार्थं दक्षिणामेरुड्डेण दक्षिणादेशे स्यप्रेनू सकृदुल्लिखति एकस
क्षिणाग्राचीनेखाउ कृयाचतदुल्लिखितं स्थलं वेदिनाजनं वदिस्थानीयं तत्कार्यकरमित्यर्थः
दे॥ ह्येवेत्यायुक्तार्थं उल्लिखितप्रदेशोत्स्थात [illegible] निधानं विधत्ते अथेति परस्तात्परस्मिन्दि
तत्कृत्यर्थः [illegible] विपरुषीकृतिं धानं [illegible] तदुल्मुकं निधानमुपपादयति स
विरे

अ
स्य स्तनूतामीये यमित्याहि [illegible] एवात मायाविन आख्यायीतां परा [illegible]
द्विवदन्वादीनां जीवनाहरनां प्रजापतिसकाशादेवा [illegible] के वलेन मोमायाधां [illegible]
थैः इत्थं प्रजापतिना देवादिस्यः कल्पितां वृत्तिं प्रदर्शयितुं देवतिकामणा [illegible] प्रतिपादयति
प्रजाः प्रागनुक्रांता इमाः देवपितृमनुष्याद्याः अन्योयेन प्रकारेण यज्ञो वान्नमित्यादिना [illegible] प्रजा
ल्पितवान् तथैव व्यवस्थितां तां प्रवृत्तिं नियामनं देवाद्याउपजीवंति न उत प्रजापतेराज्ञामतिक्र
थ मनुष्याणाम शने नियमं विधित्सुरनियमप्रसक्तिं दर्शइत्युप्रजापतिकृतेरतिक्रम्य मुत्वन्द स्व
एवेति एकेके चनमनुष्याः अज्ञानवशात् प्रजापतिनाकल्पितां प्राउदाहृतां वृत्तिमतिकाम
द्विवं तस्मान्मनुष्याणांमध्ये यामद्यति क्षिद्यति पुष्यतीतियावत् निमित्तात्पेहइतिधा [illegible]
रूपं धनादिजनितमदवशेनौ शुद्धेन रकस्य [illegible] मुनष्टेः उत्पन्ने वापे मद्यति क्षिद्यति तात्पर्येण
प्ये॥ स्मात्पापात्पुरुष विदुः ह्लीति अधः पततीति ह्वः कौटिल्य इति धातुः अधनाय चरति न
[illegible] यनायैवउत्य लोकगमनार्थं नैहि भवति उत इत्यत आह अन्नतीहीति हि यस्मात्
वतिपिंडं हूवा मद्यति प्रमत्ते भवति इत्थं प्रजापत्याज्ञातिक्रामणानियमदर्शनात्
विधिं॥ मापद्या विद्यत इति नात्पर्यार्थः अमावास्यायाः तिर्कं नियमप्रकारं दर्शयति तस्मात्
उशीलमास्यति सायंप्रातराशी [illegible] तात्ता णितिप्राक्छील्य इतिन्निणिनिः

अ पिं

४ ब्रु ४ तः

विहितमन्त्रप्रशंसति संयोहेवमिति [illegible] कार्ये तेन कालनियम
हरति छागपात्रं ब्यवयथार्थं भवति [illegible] मादसौ एतद्देवसत्यं देवेन प्रजापतिना
यतिरक्रेति गुरुरक्तेण गुरुस्य पृथिवी [illegible] मायः प्रत्ययः तदेवसत्यं तेजो नाम तेज

४ कीदृशः सिद्धं च्यास्त्रतौ ब्रीहतो सं बधि [illegible] के उनरे सावीद विधं देवसत्यं गोपायती तितन

हविर्नि वपाया र्थस्य शकटस्य दक्षिणे आसीनः प्राचीनावीती एवं पितृयज्ञार्थे हविर्गृह्णीयात् मन्त्रे
ब्राह्मणी नावितन्नु हता [illegible] एवस्तु वितं अपरेण गार्हपत्यं चरुम पूर्णं स्रुवं वाग्मी [illegible]
येगृहीता नो ब्रीहीणामवहननं दिक्षत्र प्रशंसति सत्ततए चेत्यादिना ततस्त स्मात्तद्वि
नात् उत्तरेणेति दक्षिणाग्नेरुत्तरेणोत्तरत इत्यर्थः एनवन्यतरस्या नित्यन्यः रनपाहितीदि

श्रीः॥ तीयां दक्षिणाति वचनेति दक्षिणतः पिष्ठन्दक्षिणादाक्षि प्रत्ययः ऐतिक हविश्चरुत्पक
रलास्य त्रि खं प्रसन्नो [illegible] मपव दितुं सकृले विधत्ते सकृदिति एकवारामवफलीकुर्यातिन
त्रहेतुमाह सकृदुद्युव्रति हि यस्मात्सकृदेकवारमेव पराञ्चः पराङ्मुखाः प्रेताः पितरो न

न३ पुनरावृत्तिरहिताः अत स्तेषां सकृदेवमसाधारणो धर्मः अपनीतविधत्तेतं मितितं सकृत्फली
कुर्यानु स्थाल्यां प्रक्षिप्य तं चरुं दक्षिणोऽपपयेत् इत्यर्थः उद्वासनात्प्रागेव तस्मिन्नु
णं विधत्ते तस्मिन्निति अविश्री ते अन्तरुपस्तापितो एतस्मिन्नुरोपधेरत्याँ [illegible]

रवित्रेगाधृदित्तरावपर्वं [illegible] लोहिती कौडेवचतुर्थी धारयवसमें [illegible] ॥ अ
उपितृयज्ञस्य मासि मासि कर्तव्यतां विधत्तुसन्दर्थमारव्यापिका मासनापतिवा
भवंति सद्भावं प्रतिपद्यंत इति चूतानि देवाः देवपितृमनुष्या यावद्द्यमाणाः तासां
माह विन्दति गोस्मान्नु विधेहि वमि कुरु वमिकुर्विन्त्याज्ञापय यथा येन प्र
जीवाम जीवंतो [illegible] नवमेत्यनेनाभिप्रायेणेत्यर्थः ततो दृवाइत्यादि प्रजाप
न समयेद वादिति यद्यल्लिंगं धत्ते तत्तल्लिंगानुसारेण तेषां देवादीनां यज्ञादि विशेषं
पतिरूपतिष्ठतानिति त्रयचतु कार्थः यज्ञो व इति [illegible] हे देवाः वो युष्माकं यज्ञो
[illegible] न्वनतं [illegible] वायुष्माकामव सूर्य एव वो युष्माकं ज्योतिरिति एवं यज्ञोपवीतवादि
[illegible] यज्ञादि चतुष्टयं [illegible] पतिस्तेषां जीवनहेतु [illegible] पदिष्टवान् आपेनं पितर इत्या
मासि मासि इति प्रतिमासं [illegible] नुष्ठीयमानं पतिडे [illegible] यज्ञाख्यं हवि तद्वो युष्माकम
पि वो युष्माकमसाधारणं [illegible] पि युष्माकामयं सोमलोकव
माएव ज्योतिर्भवितीति अथैनं म [illegible] दि प्राहता उत्तरवासंसासवता [illegible]
रत्वर्थः एनरें वा ते तिरीय [illegible] तिं मनुष्याणां प्राचीनावीतं [illegible]
दे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

उपस्थं कृत्वेति यतः प्रजापतेरुपस्थं आ ... तुश्शोलप्रकृकारणमनुष्ठितं ...
पत२ करणान्तापसी इति प्रजावइति प्रजा ... प्रापो व्रादिरूपा उपसर्गो चस्य जायामि
ति दक्षारेण कन्मोपक्रयइ नि ... कम ... परणोक्ष इत्यर्थः गवादिपत्ना
दनंतकृत जीवनकृत्तिं चाह अप्येनं पशवइत्यादिना ... नेति यथादन पि हि मनुष्याणां
बकार तथैव गवादिपशूनाह पैतदुविताहार तृप्तिं कृत ... त्यर्थः न अकारं ...
॥का ज्ञा वा पूर्वं यदा कदाचित् कालेन वा अकालेन तृणादिरूपमाहारं जातं ...
श्री:॥ तच्च तृणाद्याहरं जातं अश्नीन इति शाह प्रजापति ... वाकापरि समाप्तौ तस्मादृतदित्यादि यस्मादि
सका ... तस्मादेतगवाद्या एवं तृणाद्याहारं यदेव कदाचिल्लभंते काले वा अकाले वा
दः५ र्थ इति न त्वस्मादादिवत् सायं प्रातरादि काल विशेषमपेक्ष्य इत्यर्थः अथासुरकृतं प्रजापत्युप
स्थानं निर्दिशति अथा हैनमिति राष्ट्रं हंकार ... सुरा अप्युपसेदुः उपसदनं च कुर्वन्ति ...
नमनुष्यादीनामुपसदनमिवासुरकृतमुपसदनं न ... असुराणामुक्तं प्रकृतिं
नस्य परोक्षत्वात् अतएव मुपसेदुरिति ... प्रयोगः ... मायाचेति ...
... अचादृतसत्यनुतक्रियाक्त ... प्रजापतिरसुरेभ्यो दत्तवान् तस्मादिदानी ...
टि
स
... नुसत्यव तेमानः मदीयमिदं गृहादिकं च गोपाय अहं प्रवासं करिष्यामि इति एवं नियोग
... हाते यथैवं लोके तथास्मिन्यजमाने ... तत्र यासावइति ... यात यजमा
सतस्तत्र यासाग्नयो गार्हपत्याद्याः को नाम तान्नूइदमो यूयं गोपायात त्येवं नियोजनेनव ते
ति अतो नयत्र जाम्मप हि शंस्यपश्चन्मेपाही त्येवं नियोगरूपत्वात् मंत्रो न ... इत्यर्थः मे
यामा ... प्रजापालनादिविषया बुद्धिः ... स्वयमेव प्रजापालनादिविषया बुद्धि ...
मनो हत्यादिना मनुष्यस्य मनोयद्विषयं तत्सर्वं देवताः स्वयमेव सर्वतो जानंति अतो सगार्हपत्य
मानस्य मनोगतं स्वयमेववेदे जानाति किमिति परिदीप्तं परिदानां रक्षणमुद्दिश्य मामिदानीमु
उपगतोयं यजमान इति यस्मादेवं जानाति तस्मात्स गार्हपत्यस्तस्यां ... मेवोपतस्थे यः आहव
स्थानस्यापि तस्मीकर्तव्यतामाह तस्मीमेवाहवनीयमिति सब्रादित्यादि पूर्ववत् एवं प्रवासा
स्य यजमानस्याग्निविषयं कर्तव्यम् पदिश्य गृहविषयमपि तद्वत्कुर्वतिजानीतं अथातइति
णमुपचारः ५ एवं प्रवस्य ... पश्चानर्थं ... मुक्तं आगतो पश्चानस्यापि तमाह आहवनीयमिसादिन
समान्यनेव कृतइति ... गृहामाचि ... तति मं त्रण गृहोपस्थानं विभिस्तुस्तत्री जग ...
... वाइति ... प्रवासं कृतवतोयजम ... स्य द्विषयं किं वदिष्यतीति ...
Indira Gandhi National
Centre for the Arts

तर्षीत्याशीकासयोरित्यादि सखलुयज मानआगत गृहेषु

विधाययद्वि विद्वषि दन् कुर्वन्वात्त वर्तिअभद्विषये उपस्थितो सोवर्तिइतिभ

न्नसंतिप्रकर्षिणा हिजीत अस्य गृह यो प्रवासः कोदोषइत्यत आह तस्येश्वरइति

कुलवंशोविद्वान्विद्वद्विनष्टं तादृशईश्वर यत्यायानकत्तनी गृहाः समर्थाने

त्यादि यस्य गृहानुपगत्यकिमपिनवदतिनकरोतिच मौनमवकेवलं गृहामाश्रि

तेणोपस्थानंवाकरोतितं यजमानं गृहाउपसंश्रयन्त उपगच्छंति उपसंश्रयेतषामभिप्रायन

वा इतिनखल्वयंयजमानः इहास्मिन्समायकिमप्यवादीत्किमपिवनाकार्षीत् यदिह्यस्मा

भिः स्यात्तदातद्विषयंवदिष्यतियद्वि किंचि करिष्यतिचतस्मादस्ययजमानस्यास्मद्विषयः कोप

त्वनेनाभिप्रायेणतमुपसंश्रयंतइत्यर्थः स यदिहापीत्यादि इहास्मिन्गृहविषयेयद्यपिसं

गतोयजमानोपराधश्रवणात्क्रुद्धएवस्यात्ततस्मादागमनदिवसात्श्वोनंतरदिवसएवक

5 व्यं कर्तव्यं वोपचारनिवृत्तायप्रयुंजीत न चागमनदिवसेत्यर्थः तदुक्तं ... गृहाम

... गृहानुपतिष्ठतेदोमायवदतिप्रविशतिन्नहिंस्याद्गृहान्कामंस्वदतो॥ठ॥ सा...

माभुरिमदाषम ... दयवि राहस्मो कवान्तस्मादिदनेनोपस्थानंकर्त्तव्यम्

सूच्यतेरुतुंवम्बरितिवोनाविति अथ ... वासीकरिष्यतायजमानेनकर्तव्यमुपस्था

अथेति प्रवत्स्यन् प्रवासंकरिष्यन्विहितेगार्हपत्याहवनीयोपस्थाने तत्र गार्हप

नेमनूद्यमंत्रंविधत्ते सगार्हपत्यमितिमंत्रस्तत्वयमाह प्रजायाइति एषहिगार्हप

याइष्टा ऊर्जाग्निर्यो निरूतत्वात् अतास्मिगार्हपत्याय प्रजायारक्षणार्थंपरिदानंकि

र्थः प्रवत्स्यतोयदाहवनीयोपस्थानंविहितंतदनूद्यमंत्रंविधत्ते अथेति पशूनांही

दसिद्धी अथप्रवाब्रजत्तीत्यादि एवंगार्हपत्याहवनीययोः समंत्रकम्प

चाहनरहितश्चेत् स्वयंप्रव्रजतिप्रगच्छति वाहनसहितश्चेद्रथस्थादीन्

मपाति सचगच्छन्नायत्रयस्मिन्देशेचलत्स्वनिवासग्राममर्यादा ... तदूर्ध्व

वाचंयमोगच्छेत्तदनंतरंवाचंविसृजेतन्नउततःप्रागित्यर्थः पुनरागमनसमयेपितत्स्था

त्यग्निमीपगमनपर्यंतंवाग्यमनंविधत्ते अथप्रोष्येति प्रोष्यप्रवासंकृत्वा पुनरागत्य

ममर्यादामन्यातात्तत्रवाचंयमोभवेत् एवंवाग्यतस्य यजमानस्याग्न्यागारस्यसमी

राजा आगच्छेत्तमतिनिवोपयात्उपगच्छेत् वाग्यमनानंतरं राजादिष्वागतेषु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

एतदेनाक्षोदरेणाग्निगतमनस्कस्तुत समीपं गच्छेदित्यर्थः तदेतद्विस्पष्टमापस्त
यो वासर्वपच्छति। यदेनं राजा चित्तं प्रायी बानारणार्भीनस्यादिदि दृशीनेनमाद्दयात ति। प्र
पच्छानावपरीत्य आगतो पच्छानस्य विमन्त्रोस इति। आहवनीयस्य प्रथममुपच्छानीय्या गो हे
त्यर्थः। गार्हपत्योपस्थानस्य पश्चाद्भावं प्रतिपादयति। ग्रहान्नादुति। सर्वाग्नीनां योनित्वाद् गृह
स गुणो वा गार्हपत्यस्य गृह शब्दाभिधेयं वा तत्र प्रथमं कर्तव्यमाहवनीयोपच्छानं स
हीयति। सहाआहवनीयमिति। मंत्रस्यायमर्थः हे सम्य आजमानो ने दि खावदस ने
स पमस्म दर्शी वसुनो धनस्य लर्ड ह्तमें वो अगन्म अगमामा त्वं चक्षु म्धनो।
वहेउ नूनं भन्नैं ली वो न्याय कस्यो भ्रिग मयेत्यर्थः। समिदाधानं विधाना अथेति। अ
हवनीयसमीप उपविश्य तृणोपलक्षितानि समिदादीनि प्रक्षिप्यत स्मिन्न ग्नौ आ
नडु दनौ विति धात्वः आगतस्य यजमानस्य गार्हपत्योपच्छाने समंत्रकं विधत्ते अथेति। मंत्रो
हा णी पालयितो गृहपतिनासीयु को यमभिरस्माद्दीयायाः प्रजा याद्वसुनो धनस्य ली
तिपरा दो केता: द्वर्वोर्द्विः। उत्तरस्य व्रत्य दो ध्रुं हे अग्ने गृहपते अन्यत्पूर्ववद्व्याख्ये
उ पच्छान्माग तो पच्छानं समंत्रकं वि तयो रमंत्रकं दक्षुमयाह सवा इति। इदं वा
दं खलु लो को दृश्यता ब्राह्मणादीनां मंत्रमः श्रेयान्त्रे वे ऊ पुरुषो य स्मिन्नज्ञानः

त्रिदेवताकामन्त्रं विधत्ते अथेति। परिददाति प्रतिरानेन तृणार्थेदानं। तादर्थ्यमवाविक्षित उच्या
नाविज्यादि। इडन्तो देनित्तुमाशक्यः पारेस्वर्गे यो राधा विद्यात तनरधानेषो दि यजमानानन्त्रि
ति। एवमग्ने स्वमो वस त्रिधाय मंदं योजयति। सयदति। दे आग्न सत्रसि हो यो रयस्त्व दीयः शत्रु नि रपधे
चि क्रिजपं विधत्ते त्रिरे तदिति। दर्शपूर्णमासयोरिवात्रापि पुत्रनामग्रहणं विधत्ते अथपुत्रस्येति। अ
दीर्घः सुत्रः इदं यज्ञानुष्ठानल क्षणं वीर्यं अनुसंतनवत्। अनुक्रामण संतनुयात्। संततमवाछिन्नं
दित्यनेनाभिप्रायेण नामग्रहणं पुत्रा भावे तु यजमानः स्वस्यैव नाम गृह्णीयात्॥ छ॥ इति तृतीया
ये चतुर्थ्यो ब्राह्मणा॥ छ॥ समाप्तश्चायं प्रपाठकः॥ छ॥ वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन्। पुमर्थांश्चतुरो देया
द्विद्यातीर्थमहेश्वरः॥ बुल्लाडं मो सहस्रं कनक हय तुला पूरुषो वर्णगर्भं सप्ताब्धीन्पंचसीरान्
धेनु सो वर्णभूमीः रत्नौ भ्रारुकल्पाजिद्विप महितरथौ सायणः सिंगणार्यो व्यश्राणी दिश्व च क्रं प्रथितम
रं पुतं घटं वा॥ धन्यान्याद्विं धन्यजन्मा तिलनवमतुलः स्वर्णजं वर्णमुख्यः का पसीयं रूपावान
ओराजतराजपुरुषः॥ आत्मोद्धं प्र स्वबुद्धिर्लवणजमन्नं णः शार्करं वा कीर्त तारा नादो र
तमुदा येपात्र सासिंगणार्यः॥ छ॥ इति श्री नक्षा राजपरमेश्वर वैदिक मार्गप्रवर्त
रूपा वर्ण भ्राज्य धुरंधुरेण सायणाचार्येण दिरचिते माधवीये दिन शतपथ ब्राह्मणे ....

...मितमर्हे वंदे विद्यात । ...
॥यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ... निर्ममे ... होमानंतरं भूर्भुवः स्वः सुप्रजा
मं स्थापनं विध्यपल्ल(?)पस्थानमपि दर्शयति अग्निहोत्रहोमानंतरं ... उपस्थानमेव ज्ञातादस्य मंत्रस्याति ... यमा
नवमं ... आहवनीयमुपतिष्ठेतेत्यर्थः पूर्वोक्तोपस्थानमंत्रपाठ ... भूरित्यादयो ... वह्नि
... नेति । सत्यरूपा एता व्याहृतयः ... प्रजयेति ...
यज्ञाविदां स्वरिति सामविद्यादिति । एवं व्याहृतिरूपेण सत्येन वह्निमां मंत्र ... सुप्रजा
यति तत्पाठसमृद्धपाठात् प्रागुक्तं सर्वमपि व्याप्तिपर्यायं ... यत इत्यर्थः तदा ... सन्
यति तथा च सम्यक् पाठात् प्रागुक्तं सर्वमपि ... सुप्रजाः शोभनप्रजोपेतः ...
कारं दर्शयति । सुप्रजा इति । प्रजाभिः पुत्रपौत्रादिभिः सुप्रजाः शोभनप्रजोपेत ... परि ...
नानुवादः ॥ एवं सुवीरो वीरैरिति । वीर्यवंतः पुत्राः वीराः तैः ... प्रागुक्तोपस्थानेन ...
तवेनापि पुनः आशास्यस्थापनार्थं ... आसनमिति दृष्टव्यं । प्रागुक्तोपस्थानेन ... मंत्रसाध्यं यदी
नेकार्यकरत्वादि विकल्पमाह । यदिति । यदः पूर्वोक्तं दीर्घं बहुकर्तव्योपेतं बहुमंत्रसाध्यं यदी
ने कार्यं फलप्राप्तिं तस्मात् भूर्भुवः स्वरिति मंत्रसाध्यमुपस्थानमिति ... अस्मिन्नुपस्थाने ...
न्नुपस्थाने आशीः फलप्राप्तिं तथापि ... प्रागुक्तं सर्वं फलं प्राप्नोति अस्मिन्नुपस्थाने ...
... अतएतावता वोपस्थानेन तं प्रागुक्तं सर्वं फलं ... उपस्थानेन ... उपचरामहे ... यस्मा
... एतेन ... एतावता ... उपस्थानेन ... इति । एतेनान्ये वति ...

स्या२ ×ता

तापराध्वनिह्नुत्ये गार्हपत्याय नमस्कारमेव करोतीत्यर्थः इतरथा ...
नीयोपस्थानकरणात् स गार्हपत्यः क्रुद्धः सन् यजमानेन हीनः स्यात् तथा नमस्कारः क्रियते
मायाम् ... द्वितीया ... तात्पर्यविशेषमाह । राजंतमिति । स्व ...
गृहनाम यन्मदीयं गृहं हे अग्ने ते ... स्वरूपं ... प्रतस्तथाविधं गृहं नो अस्माकं पुनः पुनः
दम इति मंत्रपदयोर्विवक्षितोर्थ इति भावः सन् पितेवेति गार्हपत्योपस्थाने तृतीया तत्र पिते
व इति दृष्टांतसिद्धमर्थं निष्कृष्यानुवदति यथा पितेति सूपचरः सुखेनोपचरितुं नमस्कारादि ...
रः पुत्रस्य सवितुं योग्य एव पिता भवति स च पुत्रः एनं पितरं केन चिदपि साधनेन न हिनस्ति
क्षते एवं हे गार्हपत्याग्ने त्वं नोऽस्माकं सूपचारायण भव । सुखेनोपचरितुं योग्यो भव वयमपि ... केन ...
साधनेन नामेव हिंसितं ... योजना । तं ... इत्यादिकामंत्रा ... माण्ड ...
दिकाः सर्वे एव संहितायां व्याख्यातत्वात् ... पुनर्व्याख्यायंते । अथ ... तस्य ...
... गार्हपत्यस्येतोपस्थानमाह । अपद्विपदा इति । अथ ... इत्यादि गायत्रीणां ...
पस्थाने द्विपदाः प्रयोक्तव्याः ... मितिप्रथमा ... रिति द्वितीया तं ... विषीते
नो बोधीति चतुर्थी । द्विपदा ... गार्ह ... उपस्थाने ... उत्तरार्धं ... तावकुना ...

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

प्तिरे तुं माह यद्वा आहवनीयमिति उच्चावचे रित्यन्नू नामिकपरी त्रालयुकेरूप
दिक्षे द्योतिरित्यर्थः अयय ज्ञा[illegible]मित्यादि उपत्नागनइत्यादि निर्यद्गा ईपत्यमुप[illegible]
पुरुषासुत्रयो त्रादीनवयाचे तत्प्रार्थयत इत्यर्थः तद्व[illegible] पुरुष प्रार्थनं हि पदानि रवेति वं तुं उप
गायत्रं[illegible]प्रयोजनमाह तज्ञायत्रमिति गायत्रं वा अग्नेश्छंद इति प्रजापतिमुखात्माहात्म्य[illegible]
पद्यते रिति उपप्राप्नोति पुरुषच्छंदसं वा इति पुरुषवत्यादद्यापत वा दद्धिपदा पुरुषछंदसं[illegible]
६८ ब्रेमेंद्र चं उपनं एनानेवमार्गानुपतिष्ठतेत्यर्थः एवमध्वनामुपस्थितं चा[illegible] तेत्र[illegible]
स्वर इति नाध्वस्तुवा रएविति मंत्रपादस्यार्थः आर्थेंद्रीत्यादि ऐंद्री इंद्रदेवताका कदाचन स्तरीरसि
श्री:। त्यादिकाँ अग्न्युपस्थानत्रयी कृत्या तयावनदग्न्युपस्थाने इंद्रसहिते सत्यजमान[illegible]
र्थः तत्र श्वोवि मन्त्रयतास्यर्थमाह कदाचनेति यजमानो विद्वांश्वानिति दाशुद्दान इत्या[illegible]
[illegible]निति निपातनात् हविषां दाता यजमानो श्वानित्युच्यते तथा च दाशुषे यजमानायेव
दपि स्तरी हिंसको न भवसि रुद्रुहासीतित्यर्थः येकथनं उत्तरार्द्धं व्याचष्टे उपोपदिति[illegible]
२त्वे स्मत्स्यं दीयमानं तदीयधनं भूयो भूय एतो पश्चात् समीपं प्राप्नोति तदिदमाह[illegible]
यसविच्छत देवताकारदं विधमयसखीसाति अथ सावित्रीति का पुनर[illegible]

सादयो नार्विंद[illegible]नाल[illegible]त इत्यादौ न[illegible] पि इनी मंत्रैः अग्न्युपस्थाने यजमानस्य त
तेनोएवेति एतावन्निति उपप्रयंत इत्यारभ्य चित्रावसो रित्येतावत्पर्यंतं आहवनीयसमी
पत अथ वक्ष्यमाणान् सं तमग्न इत्यादिकान् मंत्रान् तत्रैवासीनो जपेदित्यर्थः हे अग्ने वर्च
वर्चसा तेजसा समगथाः संगतवानसीति प्रतीयमाणमिमं मंत्रार्थं उपपादयति न चेदसमं
निति अ[illegible]पनअ[illegible]गच्छेनित्यर्थः सूर्यस्य आराद्वित्याहवनीयप्रवेशः अग्निरेति
र्थ॥ रग्निः स्वाहेति होममंत्रार्थं कथनप्रस्तावः प्रतिपादितः समर्[illegible]बीणामित्यादि रूपेण
संबंधीयतं स्तुतं[illegible]स्तोत्रं तेन संगतावानसीति मंत्रवाक्यार्थः एतच्च स्तुतमग्न्युपस्थानाद
भिप्रायमाह तद्यदिति आहुतयो वा अस्य ति अस्याग्नेः आद्यदयि[illegible]रादि[illegible]सा
हुतय एव प्रियं[illegible]मम होममयी शरीरं तथा वा हुतिभिरेव संगतवानसीत्यर्थः स
युषेत्यादि हे अग्ने यत्त्वमाने रायुरादिभिः समगथाः संगतवानसि गामसल्लुटि मा
ङ्लुलुङ् अनुदात्तोपदेशेत्यनुन[illegible]रेवं अहमप्यात्मनः संगच्छे येत्यर्थः यद्भूत्वेति[illegible]
व्याख्यानं हस्नावनकनकादिवद्[illegible]भावान्नार्थान्भवति[illegible]यस्योसत्य[illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

अथ गामित्यादि अग्निहोत्रहोमा [illegible] सो [illegible] यागोः तामेवस्तुतिमंत्रेण
राद्योन्नवाचीतेन च तज्जनितंवी [illegible] इतिव्याचष्टे यानिवोवीर्याणीति हे गावो [illegible]
यन्नरूपान्नवथ अतस्तदुपजोगजनितानियाणि युष्मसंबंधीनि वीर्याणि महांति [illegible]
निनदीय संनजेतत्यर्थः रसस्थेति [illegible] ब्राह्मणनया रत्यस्मात्तानिष्पत्तिकृद्रा [illegible]
माचष्ट इत्यभिप्रायः चूमास्थेति रायस्पोषशब्दस्य चूमार्थे परत्वे जागा मातीरायस्पोष [illegible]
मेनेनीति एवं ताहीत्यादि एवंतोरयिमंतः पुत्राद्यात्राद्यनि [illegible] युक्ताः प्रवः रायस्पोषमे [illegible]
श्री॥ बहुलमिति संप्रसारणं आत्मन एवेति अस्मिन्निति मंत्रगतंदं शब्देन सन्निहितवाचिना [illegible]
((स्थे हनोष्ठादि विरोधेण आत्मनः स्वस्यैवतत्फलमात्रं ब्रूतइत्यर्थः हे गावोवा [illegible] मदीय [illegible]
(त॥ दोसं नवथ मापगात मापगच्छतेति मंत्रभागस्यार्थः तत्र अवगमनाबधेरनुपादनात [illegible]
योजयति मदोवति मनसकाशादवमापगातेत्यर्थः समंत्रके गोस्पर्शने विधाय प्रशंसति [illegible]
मिति विश्वानि सर्वाणि शुक्लकृष्णादीनि रूपाणि यस्याः सा विश्वरूपीति व्युत्पत्ति मनसि [illegible]
विश्वरूपाइव हीति एवमारुवनीयस्य समंत्रमुपस्थानं सप्रपंचं विधाय गार्हपत्यस्य तद्विध
ईपत्यमित्यादिना न म एवास्मिन्निति नम [illegible] तरतइति नमस्कारस्य संपादनावगमात [illegible]
ई॰

स्यो॰ ६
प्रजया ह्येनोत्पतइत्यर्थः तदिमेएवेति इमेद्यावापृथिव्या अंतरेण अग्निमंद्रैत्यादि मंत्र
कामा अवस्थिताः ते अस्मा इत्यादि स्पष्टं प्रथमोत्तमयोस्त्रिर्जपं विधाय प्रशंसति सलाइ
३ स्य नेह [illegible] स्योपप्रयतः या प्रथमा अस्य प्रजानामेति यो तमा उपस्थानकालतयो स्त्रिर्जपः व
[illegible] शास्त्रि हत्या यण्णाश्चित्वस्त्रारंगाः निर्वीपा ब्राह्मणसामिधेन्यनुवचनादिषु त्रिरावृत्ति
ना ५ दर्शिता तथा त्रिवृ दुदयनास्त्रिवृत्समाम्नयः आज्य प्रउगादि शास्त्रसमाप्तिषु परिधानीयाया
तिर्दर्शनादित्यर्थः तन्न पा अग्नेसीत्यादि मंत्रे गार्हवनीयोपस्थाने विधित्सु [illegible] न्ने व [illegible] दाष
[illegible] न्यसि यद्वा वाइति अग्निहोत्रहोमं [illegible] कर्वेन वाचेन व्यवहारसाध्येन मंत्रोच्चारणेन वा
रसाध्येन कर्मणा वा यन्मिथ्या करोत्यन्यथानुतिष्ठति तत्तेन अत्मनो यजमानस्य अयुक्षा
रूपाः [illegible] वर्चसक्षेजसः पुरापोरूमाः प्रजायाश्च अवद्यति खंडयति वाशब्द [illegible] अपेतद्ग
पोत्राया रायतदवित मंत्रकणकोपस्थानमाह तद्वदुरवस्थिति तत्र खलु दोषसतीत्यर्थः
रूपायाः युक्तोर्थः नम इत्यादि [illegible] मिथ्या [illegible] रणे नायुरादिकं खंडितं हे अग्ने तत्र
यपवद्वैयनितन्म आप्यण तमयं भागस्य व्याख्यानं इंधना त्वेत्यादि [illegible]
त्यर्थमाह शतं वर्षाणीति शतसंवत्सर [illegible] जीवनयर्वतोभूयास्मेत्यर्थः [illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

णादिकं पुरस्कृतं वातं हि मा इत्यादि ... वा हेव मंता निर्निधीयेति वाव
रन्नागस्यार्थमाह तावत्वेति ता ... सर्वसरजीव जनावधि हअग्ने वीयुमत
तसमिधीमहि सैदी ... तो वयस्कृतमित्यादि वयइत्यन्ननाम
त्वा व्यासा न्वस्य कर्तारं वोउपतिष्ठम ... एवं सहस्वंतइत्यत्रापि योजनाउ नयतीं
पि विधेयान्निप्रायमिति व्याचष्टे वयस्वं वयमिति वयः अन्नं करोतीति वयस्कृतं
मत्तिनवनं तद्वतः सहस्वंतः तादृशं सहः शत्रुविषयं मत्तिनवनं करोतीति सहस्कृतं
सपत्नदंभनमित्यादि सपत्नोद्यते हीस्यात अनेनेति सपत्नदंभनेनाग्निः तथाव वयाव

श्रीमा सपत्नान् शत्रून् पापीयसः अतिशयेन निकृष्टान् क्रियास्मा करवामेति ... तात्पर्य
येनं चित्रावसोइत्यादिमंत्रस्य त्रिर्जपे विनि ... चित्रेति रात्रिर्वा इत्यादि ... यस्मात्
द्वादी ४ णं शब्दात्रादीनि चित्राणि संगृह्य देवसा ... स्माच्चित्रा वसुरिति रात्रिनामधेयं अ
नीमपिरात्रेन नु सितारकाल ... कौवि ... शोइत्यत ... अस्य मंत्रजपस्य प्रयोज
द्यतमुदाहरति एतनेति एतेन चित्रावसोइति मंत्रेण रात्रेः पारं मवसानं स्वस्ति
२० मुवते स्मसप्राप्नुवन्तसपात्रेनान ... एतन्मंत्रजपेन रात्रेः प्रीणनात्
न

ण ३ स्था २

६ न्वयं ननु च्यात अग्निहोत्रहोमो हि रेतः सेकस्थानीयः ... शायेनिषक्तस्य रेतः सततं
शिष्ट ... रूपकरणं तदग्न्युपस्थाने साध्यं अतोऽग्निमुपतिष्ठमानो यजमानः सर्वमिदं
दृष्टरूपं ऊर्वन्ननु कामप्रजननयत्युत्पादयति तस्मादवश्यमग्न्युपस्थानं कर्तव्यमित्यर्थः तत्र
५ ... लिंग विशेषमुपन्यस्य ... त्रंशंसति सर्वा इति उपव त्याउ पशब्दयुक्तया ऋचा ... यवाइ
मुपेत्युपसर्गः इयं भूमिरेवसः द्वयेन द्विप्रकारेणायं भूमिरूपशब्दवाच्यांतत्वकारद्वयं दर्
सप्तनी ... ६ ... दमितियत्किं विज्ञायमानं तत्सर्वमस्यामुपपद्य जायते यच्च गच्छति नितरामाविधाप्नोति नः
मेवोपोप्यते निलीयाते अतोजायमानेन म्रियमाणेन चं भूमिरूपगम्यत इति उपशब्दवाच्यासी
शब्दं जायमानं लीयमानं चं तद्वयो वय एव अहोरात्राभ्यां मनुष्यं लवतिं तं संबद्धोपशब्दयु
५८ प्रतिपाद्यमानः वयरहितेनैव मन्त्रेति प्राद्यातउपस्थानं प्रारभत इत्यर्थः कामेनोपस्थानं
न्वि ... सुम्नावडुपचनीमृचं विधाय प्रशंसति सइआहेति अध्वरो वै ... यज्ञ इत्यो ... ग
यपादमनूद्य तत्रमंत्रशब्दद्वैवद्वयमाणमंत्रपर इति व्याचष्टे मंत्रमुद्दिश्य स्माइतिं
स्मच्छब्दात्त्वं वन्यर्थे स्मे आदेशइतिं व्याचष्टे अस्मदो रादिति अथ द्वितीयामृ
व के ... वनसिद्धंवदनूद्य तात्पर्यमाह अग्निर्मूर्द्धेति अन्ववसादत्तीति

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

सतीतियावत्' एतत्सहस्रं तनुपपादयतीत यथेति' अथैंद्राग्नीति' अग्नि...
मिंद्राग्निदेवताकारेकं अ...नेत्रयो...त्यर्थः' अस्यामृचींद्राग्निरा
७ नर्थमाह' एषवांइदृति' यत्तथो...विद्वास्तीति' अयंतऽति' पूर्ववाऽति' यद...
श्रुष्टिः हुतुसूक्तेधनंसूयोरूयणवत्योदेमि...त्र गतवद्वय पदातिप्रायः कथनं अयंत...
२ नेवंवमृमीमृवंविश्वस्य तात्पर्यंकथयति' अयंमिहृति' विनूर्द्धेरिऽति' विशेविशे सर्वास्य प्र
२ रवाग्निर्विष्णुः' न तदनीष्टपदसमर्थइत्यर्थः' पृथ्वीमृचेवं विश्वायप्रश्नोसति' अस्येतिप्रमाव
र्तिसनीनां' दानानामध्ये' यसहस्रसनिः सहस्रसंख्याकस्य धनस्य दानं' एषापरमासवो...
श्रीः॥ ताश्च बहूवोमैत्रकीडएववत्याख्यानाऽति' नातेपुनव्याख्यायंत' अध्येताम्नवः सस...
नवर्योलिंगविशेषापजीवनेन...तीति' तदेतदीति' समाहार्थो एकैकामृवं...
तं समुद्धृत्यसमुदायी...तमेतत्स्तुत्वंस्तकं' तस्य त्र्यमानुपवीतीउतमातुप्रनवती'
का' तत्रोपवती-मूम्यात्मिकेत्यनस्याग...तः परंतपतिपाद्यमित्यर्थः' आ
प्र...तत्यवत्रवे...न्निद्धयतामुपपादयति' यावंतऽति' सनेतिनिपाव
...यवंतस्य ये सनातनाद्देवाः' तो...तएवेदानीमपितस्माद्दावासर्वताद्यो
एवं

...पुश्चातिल...यक...यकमितिवाक्यमितिद्वि...अन्यत्रानि...
वेति' एवंसायमग्नीउपतिष्ठत' यस्मैप...मानायरत्नावमी' अभिमतंफलं तत्र यष्टे तऽत्यर्थ
ज्ञानं विश्वयनुपस्थानो पस्थानपाक्षो पूर्वपक्षसिद्धांतत्वेन प्रतिपादयति' अथ यस्मादितिथ
पस्थानं न कर्तव्यं' तत्कारणमुच्यते' देवाः' पुरापुरा मनुष्यैः साधं मिहलोके निवसंतस्म...
...ता...शिरानूताः' अतो...रपिउपस्थानेन याच्यमानश्चिरोचवेति' याचितफलस्यो...
दानेननिवयजमानं हिंसानि' अतएवद्वेष्योपि न...वतीत्यनेना...प्रायेणेत्यर्थः' यस्मादेवं
...तस्मात्...नोपस्थेयोग्निरिति पूर्वःपक्षः' अथ यस्मादित्यादि' यस्मात्कारणादग्न्युपस्थानं क
र्तव्यं तदुच्यते' देवानां संबंधी यो यज्ञः स हि यजमानस्याशीःफलप्रार्थनरूपः' तं न याच
...ति' ...होत्रौ...नि' ...षरवयज्ञःसिव यजमानस्याशीः' तद्यदेवेत्यादि' ...स्य यज
नस्य यत्तद्...शीरूपं फलं तत्तद्देवौ...होत्रे...नि मुप...स्थमानः...इत्यर्थः'
रुपनुप...स्थानोपस्थाः पक्षौ प्रकारांतरेण प्रतिपादयति' अथ यस्मादित्यादिना'
लण्मित्यादि' ब्राह्मणक्षत्रियपरोः...तरं...संमानः' फलान्निलाषी पुरुषोन
नुवर्तीत' तस्यान्निप्रायमाह' अथ मद्...तीयश्चैवमनुचर...

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

स्तुति शब्देन कर्मणा वा परिचरणलक्षणेन अग्निराधस्तुं सेवितुमिच्छेत्

लक्षणादि प्रवर्धनेन दर्यं दातव्यं मन्यात् ... एवं निष्ठुरं नो पातः स एनं ...

रीश्वरः विद्वेषणं कर्तुं समर्थः स्यात् । तथा निर्विदं मनसापि गंतुमीश्वरः स्यात् ... निष्ठु

कारमाह । किं चिति । हे देव दत्तं यस्त्वं मह्यं न ददासि स त्वं मम ... चिद्ध न वसि त्वया किं प

प ४ मित्यर्थः । एवं समंत्रक होमं नाग्नेराधानमेव कार्यं तद्दुपस्थानं । फलप्रार्थनरूपत्वेन निष्ठुरत्वा

२६ दुपरोधहेतुरिति न कर्तव्यमित्याह । एतदिति होम समिंधनाभ्यामग्नेः पुनरूपस्था

नेन नैयावते । त्वया चनं चायुक्तमित्यनुपस्थानपक्षो ग्राह्य इत्यर्थः । ... यस्मादित्य

दि ... हि याचं ... दानार्थं प्राप्नोति । सन्नन्ततापोषकः प्रभुर्नीर्यपोषकः ... यः ... स्यात् ना

तु ... पारे वसया वकः एवमाह विज्ञापयति । हे स्वामिन् अर्हति त्वया ...

दिपोषयेति । एवं विज्ञापनानंतरमेव एनं याचकं पुरुषं विदज्ञानाति । अनेन स्वितं ...

ते तस्मादीदृग्विज्ञानरूपं स्वाभिभूतस्यानेन रूपस्थानेनादाया ... किंचिदं मेव ...

२७ मित्यर्थः । यस्मादुपतिष्ठेतत्यादि । ... स्मात्तान्यस्मात् कारणादग्न्युपस्थानेन

रूपायाश्च आहवनीयगार्हपत्याभ्यां ... स्वित्ती इत्यर्थः । नावाहैइति । नाव अजति किंप

... ना ... वाजः ... इत्यादि प्राङ्मुखः सन् गार्हपत्यादाहवनीयं प्रतिहोमायोपगच्छन्नो

... दि ... स्वर्गं ... तरतः आरोहणमिति । आरु ... द्यते अनेनेत्यारोहणं

... तातश्च तरत आरुह्यमाणा ... सौग्निहोत्ररूपा नौ ... नं यजमानं स... पयति । दक्षिणत

... दोषमाह । अथय इति । नाविद्यतीक्षणीयां कृत ... तरणीयां सत्यां ... गच्छेत । सताव

यता ... त्यचेत । ... हिर्व्यो ... एवमेव ... दक्षिणतः प्रवेशनेन ...

... त्याग्निं संपत्स्यो ... ति । अथ यामिति । होमार्थेयासमिदग्नावादीयत

अग्निहोत्रं जुहोति । तदा ... उपस्थाना ... देवा इत्यादि । सायं प्रातः के

... कोपस्थानो । तथा च वचनं संस्कृत एवाग्नौ सायं प्रातरा ... तयः ...

चित्यस्याग्नेः संवत्सर ... पूर्वतो विवृवत्र ... वकालसाध्यस्याग्निहोत्रहोमे

प्रजापतिरिति । चित्योग्निः प्रजापतिर्नामः ... वातदामकः । प्राजापति

अतः संवत्सरपर्यंतमनुष्ठितमग्नि ... चित्येनाग्निः लमानं ...

... संवत्सरमग्निहोत्रं अनुष्ठाने ... स्थानं ... नवातीतः

डछेसंपादने श्रौतं संप्राप्तति चित्याग्नि [illegible] तशामह [illegible] नीस [illegible] प्रात कीम [illegible]

राणि तत्र चित्याग्निसंपत्तिरुक्ता मा [illegible] क्तसंपत्तिश्च व [illegible] भवशं तव्यां तत्र हिग

हीकृत्वाशीति बोर्हितं [illegible] ह्त्वाशीति रि [illegible] तात्ख्यस्त्रच्चाशीलेयो विहिता [illegible] नासीति

परिमाणिनाकृच: विंशत्युत्तरसप्तशत [illegible] रव्यंका जलं नित्तिप्रतिदिन स [illegible]

श्रु तानराकुलिश्वाक [illegible] निदाअकुती संवत्सरस्य चषत्युत्तरत्रिशतसंख्या

हूयमानाम्नाअग्निहोत्राकृतयः विंशत्युत्तरसप्तशतसंख्याकानेवंति

श्री:॥ [illegible] रे आस्य यजमानस्याग्निहोत्रे रुत्वाशीतित्र्यात्मक महडक्थेन संप

[illegible] ज्ञानश्व र्वकानुष्ठानं दर्शीसति संवत्सरे संवत्सर इति ॥छ॥ इति सा [illegible]

धवीय वेदार्थप्रकाशे माध्यंदिन शतपथ ब्राह्मणे द्वितीय कांडे तृतीया [illegible] ध्याये तृतीयं

कैहूं अथ सायंकालीन मग्न्युपस्थानं विधित्सुस्तदर्थमाख्यायिकामाह अग्नीहतिं तत्र पुनराधे

यव्याख्यातं [illegible] तत्र [illegible] प्रवेशा अत्र उरात्रिः [illegible] ल्येता वा [illegible] मतदित्यादि [illegible]

[illegible] मिन्यां रात्रौ सायंकाल तमग्निं द [illegible] नू [illegible] पाति [illegible] उपस्थानप्रकारमाह [illegible]

स्मादेवमग्न्युपस्थानात्परा बोद [illegible] ब्रा [illegible] स्माद्यजमानोपि तदुपस्थानं कुर्यादिति

[illegible] अथो देवस्यास्या मे: पौरुषस्य

व [illegible] पतिः पौरुषेऽनुतेन स्यात् [illegible] श्रोयादछ तितत्रोपपद्यतां अथो देवस्याम्वा [illegible]

वस [illegible] गतो विशेषणाद्देवानां विष्णोराधिकारादेशो नवति यावल्लाधि [illegible] काल आगच्छे

नितावत्पूर्वोलिकाराणां देवलीयुगपद्रिवा [illegible] द्यपद्याभ्युंवुधत्वादेव पुनैस्वदर्शने निय

[illegible] ननतत: पूर्वमधिकृतवान्मनुष्यक्रियानाधानो [illegible] ततो मचनरां [illegible] निदेवातमहलीकि [illegible]

यंत यथाक्षम नावे वाधिका [illegible] नानाधि --- नेमो मान [illegible] स्वं वशान [illegible] ते इहानिवृष्टेताधि

कार [illegible] त्यचद [illegible] इहा निवृत्ताधिकाराज्ञन [illegible] लोकादिक्रमेण [illegible] लोकाङ्गुल

[illegible] कुर्यात पौरुषे [illegible] वग्निनाकर्माणि [illegible] यथाशायैपित्र्याने देवयाने नोपप

[illegible] भीनद्यानर्तीत नौत्क [illegible] वाविमुच्यमानो वा विमुच्यात वा अथ कुत्रादिक

[illegible] करिष्यत एष च गांधर्वाग्नि [illegible] यवि [illegible] शेष तिधानास्सर्वविशेषा ह्यानि

[illegible] शेषा एव फलू [illegible] नि [illegible] तान्यपि वाग्निविशेषानुगुणान्ये

[illegible] शाखांतरागतान्प्राजापत्या

[illegible] National Centre for the Arts

[illegible]ज्यद्वारेण परि[illegible]र्थः। ब्रह्मलोके देवेति एवं [illegible] एतेन [illegible]लीलोक
[illegible]न परिवर्तनेन अग्निरूपेण तेज ब्रह्मणा [illegible] निदानभूतेन। वेदत्रयरूपया विद्यया [illegible]
[illegible]संपादनद्वारा अन्वाहार्यपरिग्रह[illegible]तिपरितः सर्वासु दिक्षु धारयतीत्यर्थः। [illegible]प्रघासयाग
[illegible]प्रधानकत्वात् तेन जेतव्यं फलमनुक्रामति। अथ वरुणप्रघासैरिति। [illegible]नी [illegible]ली चातुर्मास्य
[illegible]मेधयागस्येदं प्रधानकत्वात् तेन यजमानस्य जेतव्यं फलमनुक्रामति। अथ यः साकमेधैरिति। इष्ठं विश्व
देवादि[illegible]भिः पर्वभिः द्वादशमासात्मकसंवत्सरस्वरूपावाप्तिं फलत्वेन प्रतिपाद्य आग्न्यादिदेवतासा
युज्यमपि तेषां फलत्वेन क्रामतीत्याह। स य इति। अग्निरेवता[illegible]इति। तर्हि तस्मिन् वैश्वदेवयागेनुष्ठिते स
यजमानो ग्न्यात्मक एव भवति अग्नेरेव सायुज्यमित्यस्य विवरणं प्रथममग्नेः सालोक्यं जयति पश्चात्
सायुज्यमिति योजना क्रमः। वरुणप्रघासैरित्यादावप्येवं योज्यं। अथ [illegible]यमाण[illegible]स्य चातुर्मास्ययाजिनो मार्ग
[illegible] ब्रह्मलोकप्राप्तिपर्यन्तं फलं [illegible] माह। स य स्मिन्निति। स [illegible] खलु चातुर्मास्ययाजी यस्मिन् [illegible]
[illegible]मुष्मिन् [illegible]परं लोकमतिम्रियात स [illegible] जमानः स्वस्मात् परस्मात् तत्र वेदत्यनेन क्रामणा [illegible]
[illegible] लोकाम तिम्रियात स [illegible] मुक्तेः स्थानामवप्राप्नोति। प्राप्य च परमां मुक्तिं
संवत्सरं [illegible] प्रजापते[illegible] वदन्नेव सिद्धिं संवादयति। तदाहुरिति। पस्माच्चातुर्मास्य
[illegible]रिह [illegible]गच्छति। [illegible] वदन्नेव [illegible]ति। किमिति। तदुच्यते। चातुर्मास्येन
[illegible] तस्मादाहुः [illegible]ति। किमिति। तदुच्यते। चातुर्मास्येन

यथैतावादित्यो निष्ठः सर्वतोमुखत्वादन्नादो एवमेव यजमानो [illegible]न्नादः सर्वतो दिक्षु मन्नमत्तुं समर्थो भवति। त
स्मादित्युपपादितस्य परिवर्तनस्य विधानं प्रकारान्तरेण सर्वतोमुखत्वं प्रतिपादयन् परिवर्तनं न कर्तव्यमिति प
क्षान्तरमाह। तदु होवाचेति। तत्र तस्मिन् परिवर्तनविषये आसुरिर्नाम महर्षिः [illegible] यद्दिनामसर्वाण्येव
लोमानि वपतो वा यततथापि तत्र मुण्डिताद[illegible] मुखस्य संबन्धिकेशानामावयवजा[illegible]तिनिष्पन्नं भवति न ह्यलो
कत्वमात्रेण मुखमिति व्यवहर्तुं शक्यते किं तु [illegible] आद्यवयवे सत्येव अतो नैतेन परिवर्तनेन मुख
त्वं लभ्यत इत्यर्थः। कथं तर्हि सर्वतो मुखत्वं पुरुषस्य तत्राह। यद्वा इति। संवत्सरस्य मध्ये वैश्वदेवादिने
देन [illegible]जत इति [illegible]तेनैवायं यजमानः सर्वतोमुखः [illegible]स्य संवत्सरस्य यागेन प्राप्तत्वात् तस्मादिति।
यस्मादन्नादत्वहेतुभूतं सर्वतोमुखत्वं प्रकारान्तरेणैव सिध्यति। तस्मादिति। तस्मात् परिवर्तनं नाद्रियेतेत्या
सुरमतस्य निगमनं॥ इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे माध्यंदिनशतपथब्राह्मणभाष्ये द्विती
यकाण्डे [illegible]ध्याये तृतीये ब्राह्मणम्॥ [illegible]॥ [illegible] वैश्वदेवादिषु सर्वेषु पर्वसु परिवर्तनं सतत कर्तव्यतां
विधिन्सुः सपेषां सर्वेषां वृत्रवधहेतुत्वं वसमानमिति प्रतिपादयति। तद्यदाहुरिति। तत्रोक्तविषये साकमे
धानामिव वृत्र[illegible]धार[illegible]र्भवति। यदाहुः कथयन्ति तत्तथा सावीरवद्धि चातुर्मास्यैः चतुर्षु मासेषु प्रयुज्य
[illegible]मानो वैश्वदेवादिभिः वृत्रहननं विजयं च प्राप्तवन्तो देवा इत्यर्थः। तत्र वैश्वदेवेन जितमर्थमाख्यायि
[illegible]यति। तदाहुरिति। तदेवाः [illegible] इतरमभिलक्ष्य परस्परं चातुर्मास्यं केनानीकेनेति

।कासनामुखं अत्र सेनत्यादिर्ज्ञातकेन सेनान्तेत्यर्थः । ... चतुरान्मासइतिपदमित्यादिनामासशब्दस्यमसइत्य ८९
स्मादर्शयतः ताञ्चतुराश्चेतिता न्विजितान्मासानश्वेलण। अग्निर्वृत्र हि ब्रह्मेत्यग्नेर्विवरिष्यत्तेअतः सब्रह्मणा
अग्निनात्रय्याख्यदत्रयरूपया विद्यया वतादवाः पर्यगृह्णन्नूपरितो वारयन्नुएवं वैश्वदेवस्याग्निप्राप्तत्व
मुक्त्वा वरुणप्रघासेषु वरुणस्य चत्रमुख्यं निर्दिशति तं वाह।। तहो चतुरिति। अपराह्णचतुरइति आषाढादीनि
त्यर्थः। अन्य समानं शार्वणं। अथ साकमेधेष्विंद्रस्य प्राधान्यं निर्दिशतं वाह।। तेहैमसुरिति। अपराह्णचतु
रइति। कार्त्तिकादीनित्यर्थः। अन्यत्पूर्ववत्। इन्द्रं पर हत्युपन्यासेन विश्वदेवादिषु त्रिषु पर्वसु प्रतिपादित
मर्थं यजमाना अपि क्रमेण योजयति। सयद्वैश्वदेवानुत्यादिना ब्रह्मणा त्रय्या विद्यया वपर्यगृह्णानिति
यदुक्तं तदुक्तस्य प्रतिकृतिमाह। त्रयानति। त्रिषु स्थानेषु एतद्द्वि ह्युतवर्णीयस्याः सात्रेनीवर्णादित्युदाहृत्य
॥ नच्छन्दात्पूडी पूर्वकारस्यवनकारादशः स्वावितवामकस्य मृगस्य लोमशलली उक्तलक्षणा सावद्यमाण
परिवर्त्तनाद्भुवावनस्वीकार्यं त्यर्थः। तत्र शलल्याः त्रयीप्रतिरूपत्वमाह। सायूति। साशवीकायाश्चैणी शलली
सात्रिवसंख्याविशिष्टगुणोपेता वा त्रय्या विद्यायाः स्वरूपं योग्यं लोहितवर्णश्च त्रमयद्धु ...
वेनस्वीकार्यः। तत्र शलल्याः त्रयीप्रतिरूपत्वमाह। सायति। साध्रूवीकायात्रेनी शलली सात्रिवे ॥ ५२
संख्याविशिष्टगुणोपेतत्वात् त्रय्या विद्यायाः स्वरूपं लोहितवर्णस्य नमयः ... सब्रह्म
रूपं कथं ब्रह्मणो लोहितवर्णत्वमिति तदाह। अग्निर्हतियार्चब्रह्मशब्दवाच्योऽग्निः लोहितवर्णोऽ
वद्दिनवतितस्माल्लोहितवर्णः सुराब्रह्मणः प्रतिरूपमित्यर्थः। तनेत्यादि। तनस्तुरणतयाशलल्याव

कि २

व १

त्यर्थः अ ... मस्यामृतं प्राप्तिसाधन ... तेपादयति। सूर्यस्यवि
हाइत्यर्थः। तत्र दृष्टान्तो यात्यति। अश्वो अनिधीयात अनये त्यश्वा लिङ्ग ... । अनीशावो न्यारजुद
२ र्थः। तस्मादुरस्मीयइति। यस्मात्सूर्यस्य रश्मिभिः प्राणेषु प्रजाः ह्याः तस्मादेवकारणात् तेरश्म
४ ज्जिल दर्पानायान्। अतस्तावन्नसायंति। सयस्ययादिनिगमसिद्धं। सयोऽद्दतमिति। एवं सूर्यात्मकं मृत्युं अनो
नतिक्रम्यचः स्वर्गप्राप्नोतिस सलोकइवतत्रापिऽनलेनमार्यते। नवैमृतन व ... प्राप्तिलस्येत्यर्थः। कथंतो
तस्यमृत्योरतिमोकइति। तत्राह। सयदिति। सायंप्रातरग्निहोत्रेहोमाद्ववेआङ्गतीद्र्यात्। अतस्तास्त्रिश्चतस्त
पादहुताग्निः तस्मिन्सूर्यात्मके मृत्यो विषयन्तेससतियजमानः प्रतितिष्ठति। सएषसूर्यएनंयजमानंरश्मि
णोदद्धति। सचैतं मृत्युमतीत्यमुच्यतत्यर्थः। एवमग्निहोत्रे मृत्योरतिमुक्तिं प्रतिपाद्य। तद्वदितरफलम
तिदेहिनि। एवमग्निहोत्रद्वारेणइतरयज्ञेष्वपतिमुक्तिः सिद्धेतिदर्शयति। यथाबाइत्यादिना यथा स्व
णस्यानीकं मुखं प्रधनो। एवमेवयज्ञानामग्निहोत्रं। येनखलु लद्धेनेइबारनीकं मुखे न
ये एतिप्राप्नोति। तेनसार्वा वश्रुः प्रज्ञाति। एवमनीकसंबैद्धश्च वदग्निहोत्रसंबद्धाः सार्वे
पू दियज्ञकनतवस्तद्धारासूर्यात्मकं मृत्युं अतिक्रोताइत्यर्थः। एवं मृत्योरतिमुक्तिवद्ह
तिमुक्तिर्यमानेन ज्ञातव्येति ... अस्तोऽनवेदिति। ... बनान्ते

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

आमुष्मिकं सुखं दिक्सुखहेतुभूतं सुकृतं कर्म दक्षिणेन हृदयं प्रापयतः यदा
क्रम्यवर्तते तदा अहोरात्र एव ततो अर्वाचीने भवतः आहारात्री नाक्रांतवान् इति
नार्थः एतदेवदृष्टांतमुपपादयति सयथा यति रथस्याक्षं मेउपरिष्टान्निष्टं अधः पर्य
के अवाङ्मुखः सन्नूयथा आवर्तते एवं सूर्यमतिरात्रं क्षितो विद्वानपि सूर्यमंडलं
वर्तमाने अहोरात्रे अवाङ्मुखे विवर्तत इत्यर्थः न हावत्यादि उक्तार्थे होमार्थमंतराग्नीनि
त्रा यां सति शर्वाणाति आहवनीयस्य पुरस्तात् परिक्रम्य गार्हपत्याहवनीययोर्मध्य गच्छेदित्यर्थ
यदा उप प्राचः सृष्टानि अंतरेणापराग्नीन् गच्छेत् दक्षिणेन वा एवं दक्षिण आहवनीयं परीत्योपविशति यदो
श्रीः॥ दूति नावेदेवाइत्यादिसुगमं यदेतद्दक्षिणेन वेति कात्यायनेन विकल्पोक्तौ तद्दूषयति अथय
उत्तरस्या॥ इति अग्निहोत्रहोमस्याः दिशि द्वारि प्रवेशोपायः तथा स्वर्गं तरतः प्रवेशो विहाय गार्हपत्याद्
नीययोर्मध्यमनति क्रमेण यो यजमानो दक्षिणस्यां दिशि एव आगत्याहवनीयसमीपमाग
होत्रं प्रवेष्टुम् शक्तो बहिरेवाव तिष्ठते यथा प्राकारपरिवृतस्य प्रासादस्य द्वारेण
कुमराक्तो बहिरवस्थितो भवति तेन हृदि त्यर्थः अथैतद्ग्नि ... रूपणस्तु बन्नू
श्री प्रति ... हैत्यादिना मंडे इति ... श्रिंमतायामस्य ... हे ।

... यजमानमभिप्रेत्य तो जना ब्रह्मलोकादर्वाची ... लोकस्तु न विंदति ... जातपत्नी हवेतिन ...
राणि निष्कर्म ॥ ॥ छ ॥ ॥ चतुर्थं ब्राह्मणं ॥ ॥ छ ॥ ॥ वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् पुमर्थांश्चतु
रो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ छ ॥ ॥ इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्री
हरिहरनृपालसाम्राज्यधुरंधरसायणाचार्यविरचितमाधवीयवेदार्थप्रकाशे माध्यंदिनश
तपथब्राह्मणे द्वितीयकांडे षष्ठोध्यायः॥ ॥ छ ॥ ॥ समाप्तं च द्वितीयं कांडं ॥ छ ॥ श्रीः॥ ब्रह्मांडं गोस
हस्रं कनकहयतुला पूरुषो स्वर्णगर्भे सज्ञाब्धु नृपं च सीरी कल्पद्रुमानरूलताधेनुसौवर्णभूमिः
मी रत्नोग्रौ रुक्मवाजि द्विपमहितरथो सायणिः सिंघणार्यो व्यश्राणीद्विश्वचक्रं प्रथितविधि
॥ महाभूतयुक्तघटं च ॥ कन्यादिं धन्यजन्मा कलितिलजवमतुलैः स्वर्णजं वर्णमुख्यं कार्पासीयं
कृपावान् गुडकृतमजडो राजतं राजपूज्यं आज्योत्थं प्राज्यबुद्धिर्लवणजमनघं शार्करं चार्क
तेजाः स्वाद्योरत्नरूपं गिरिमकृत मुदा यः पात्रसात् सिंघणार्यः ॥ ॥ शिवमस्तु सर्वजगतः परहि
तनिरता भवंतु भूतगणाः ॥ दोषाः प्रयांतु नाशं सर्वत्र सुखी भवंतु लोकाः ॥ ॥ कायेन वा ॥
चा मनसेंद्रियैर्वा बुध्यात्मना वा प्रकृतिस्वभावात् ॥ करोमि यद्यत्सकलं परस्मै नाराय

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

उरनं ५
बिंधिपर

Indira Gandhi National
Centre for the Arts